

POKO JALE LE JAANA

AFRICA
PL
8747
.9
MOK

JALE

J AANA

Billy Mokgosi

POKO JALE LE JAANA

LENANEO LA THUTO LA BGCSE COURSE

*Published by Botsalano Press (Pty) Ltd
P/Bag BO 153
Bontleng
Gaborone*

© Billy Mokgosi

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior permission of the copyright owner.

ISBN: 99912 - 69 - 38 - X

Design & Layout

*Atamelang Maikano
Botsalano Press
P/Bag BO 153
Bontleng
Gaborone*

BD547089

Cover Design Stephen Mogotsi

Printed by: Printing & Publishing Co.

First Published in 1998

DITENG

1. Poko	1
2. Poko ya segologolo	1—4
3. Kapari ya mmoki	4—7
4. Seabe sa mmoki	7—9
5. Poko ya sešwa	9—10
6. Dikapuo tsa poko	10—15
7. Maikutlo a mmoki	15—16
8. Pharologanyo ya poko	16—20
9. Mmoki	21—23
10. Motsaadikgang	24—25
11. Motshabi	26
12. Maratahelele	27—28
13. Sefofu	29
14. Ketsaetsego	30
15. Mothaaphiri	31—32
16. Baši	33—34
17. Robala Tshimega	35—36
18. Thubaruba	37—38
19. Tlhaselo ya tsie	39—41
20. Tshwanologo	41—42
21. Dtlhabologo	43
22. Letsema	44—45
23. Di ya maleng	46—47

24. Morwalela	48
25. Bongola	49—50
26. Goinewang	51—52
27. Setwatwa	53
28. Koloï kgothokgotho	54—55
29. Pidipidi	56
30. Seromamowa	57—58
31. Lewatle	59—60
32. Šapamarine	61—62
33. Kgosi Seepapitso IV	63—65
34. Kgosi Linchwe II	66—68
35. Kgosi Diratsame Gobuamang	69—70
36. Kgosi Sechele	71—72
37. Balete	73
38. Bakwena	74
39. Mmokwa	75
40. Kerapetse Gaitsiwe	76
41. Pula	77
42. Lebopo Bothale	78—79
43. Poo etsho	80—81
44. Letsetse	82—83
45. Dikgomo di golegile	84
46. Lenyalo	85
47. Moraro	86—87
48. Selomi	88

KETAPELE

Bana ba tshipa ba bonwa ka mebala, ba phage bone ba bonwa ka mangana. Leina la buka e ke **Poko jale le jaana**. Fa o le ela tlhoko o tla lemoga sekapuo sa poeletso-modumo (alliteration) mo go lone. Ke one maronthotho a lenko la puo ao; mabala a nkwe.

Buka e e leka go tlhalosa se poko ya setso e leng sone, ga mmogo le yone ya sešwa. E boa gape e supa dipharologanyo tsa tsone. Se se mosola mo moithuting ka jaana o beetswe sengwe le sengwe mo pepeneneng gore a rafe ka fa a kgonang ka teng.

Go na le dingwe ditshimega, diitaamonyo, jaaka borre MOM Seboni le EP Lekhela, rre Kgomotso Mogapi le ba bangwe ba ba iteileng segagane; ba feela tsela mesetlho mo tshetleng e ya poko. Kgang ya bone le rona ke gore mefuta e mebedi e ya poko e ithutwe e bo e tlhaloganngwe sentle. Bakwadi kana baboki le bone ba lemoge fa letlhaku le lešwa le agelwa mo go le legologolo. Ga twe e se re o bona sešwa wa se ekaeka, se ga eno wa se latlha. O tla bo o le moswi wa mogotlha.

Ke leboga batlhami botlhe ba poko ya segologolo. Fa e ne e se ka bone re ka bo re ipitsa ka eng? Ke leboga le botlhe ba ba nnileng le seabe mo go kwalweng ga buka e, segolo bogolo rre Albert Malikongwa le mme Keatlaretse Kochane. Ba ile ba ntlhatlhelela ka kapari ya mmoki wa Sekalaka maloba jale, Batswana lotlhe ka re, ka maotlo ba sebilo, moemela ba thari e ntsho!

KGAOLO YA NTLHA

Poko

E re ntswa go le thata go tlhalosetsa motho yo e seng mmoki gore poko ke eng, gone go tshwanetse ga bewa dikalelo, le fa go aletsa e se go itse go bofa. Poko ke selo sa mowa, sa tlhotlhetso, phisego, kgothakgothetso le tlhorisego ya maikutlo. Fela jaaka seso se se babang o ka se itshokele go se ngwaa, maikutlo a a sa iketlang a, le one a phophomela kwa ntle ka puo; e buiwa kgotsa e kwalwa. Maikutlo a a tswa mo go mong ka mafega mme a tswe ka puo e e faphegileng, e e dirang gore e farologane le ya malatsi otlhe, jalo he, e bidiwe poko.

Poko e tlhologile le losika loo-motho gongwe le gongwe fa a tlhologileng teng. Fa botshelo bo tsweletse batho ba a tlhakatlhakana, ba rutane magokonyane ba bo ba anywelelane dingwao. Ka jalo dilo di fetoge. Ke sone se gompieno mo merafeng ya Bantsho re buang ka poko ya segologolo le poko ya sešwa.

(A)

i) Poko ya segologolo/setso

Mothale o wa poko ke o o tswang kgakgalane le Motswana wa ga Bile, a tlhologile le one. Poko ya mothale o e ne e tlhamelwa mo tlhogong, e sa kwalwe, e bo e ntshiwe ka legalapa fela. E ne e ithutwa ka go reediwa e seng go balwa. E supega sentle gore e ne e tsamaelana le botshelo jwa Motswana jwa dipaka tseo. Poko e e remeletse thata mo go tse di neng di le mosola mo botshelong jwa gagwe. Thata go ne go bokwa magosi ka e ne e le one marara a merafe; matshelo otlhe a lebilwe mo go one. Go ne go itsiwe fa

kgosi e kgona sengwe le sengwe le gone go nesa pula tota! Ka jalo, e ne e retakwa, e rokodiwa, e forofotlhwa e bo e dirwa dilo tsotlhe gore badimo ba itumele mme ba boloke morafe.

Merafe e ne e itlhamela maboko a yone go ya ka ditso le direto tsa yone. Leboko le ka bua ka bopelo e thata jwa morafe kgotsa ka fa o ingaotseng mo go o mongwe ka teng, jalo jalo. Mo lebokong la Balete, ba bidiwa "*Ditlhaolela nageng...*", se se raya jaaka ba ne ba ingaola mo Matebeleng.

E re ka botshelo jwa Motswana e le kgomo, o ne a rata thata go e boka. Kgomo e ne e bokiwa e gangwa fa e na le segamo, e golegile, e lela kgotsa e reta, e ntshiwa bogadi, e bokelwa go bo e fenyatsa tse dingwe, le tse dingwe tse e neng e thusa ka tsone mo botshelong. A e nwa mašwi a bo a e je le nama. Ke sone se seane sa Setswana se reng, se bodu ke sa molomo sa nko se latsa le tlala. E bo e re le setoki se wela fa fatshe monna wa Motswana a se sele a se tlhotlhore a re, "a e ka baa kgomo e ka nkwela?"

E re ka go se na sepe se se ka tshelang go se na metsi, senkitinkiti, e bong pula, e ne e le mosola thata mo Motswaneng, ka jalo a ka se ka a e lebala mo lebokong. Yone kgomo e a neng a tshela ka yone e ne e ka tshela jang? Kwa tshimong le gone e ne e tla bo e le lefela la mafela. Maungo a naga le merogo o ne a ka di utlwalela fela.

Botshelo jwa Setswana sa maloba e ne e le jwa mašetla, go tshela ba ba ditšhitšhiri. Go ne go lowa dintwa tsa merafe e bile go lwantshiwa dibata le dibatana tse di bogale jaaka tau le nkwe. Ba ba maroka ba ne ba e tle ba itshupe mme e re kwa morago go tlhamiwe maboko ka bone, e le bagale ba morafe, kgotsa bone ba

itlhamele maboko a bone a bogale. Banna tota ba ne ba dumedisana ka maina a bone a bogale, ba sa dumedisane jaaka mongwe le mongwe.

Didirisiwa tse di botlhokwa thata di ne di bokiwa go ya ka thuso ya tsone. E ne e ka tswa e le magagane selepe sa ntwana, thipana, mogoma, seme kgotsa eng fela. Go ne go bokiwa le tse di neng di tliša maitiso jaaka rwabi/nxai. O ne a bokwa ke basimane mme ba rotloetsege mo pokong. Bangwe e a re ba mmoka ba re:

"Tšhwedi ntshwerelane

Thupana mantemekwane

Mmantsweledi o se nang legotlho."

Maboko a mangwe a a tlhagelelang thata mo pokong ya segologolo ke a ditaola kgotsa bola. Se se tlišiwa ke go bo go ne go se na bongaka bope gape jo ba neng ba beile mo go bone. E ne e le jone fela jwa setso. Maboko a a tseneletse ka puo, a tebile e bile a thata. A supa fa e le a segologolo tota ka ga o ka ke wa fitlhela go na le fa e le motsenelelanyana wa puo epe ya seeng. Dipapisa tsa one ke tsa dilo tsa bogologolo tsotlhe. O tla fitlhela go buiwa ka dinonyane bommamasiloanoka, makgabe, kolobe tsa molebela, sesunkwane, moraka-pitse, motlhakolane, jalo jalo.

Potso ke gore a mme poko ya segologolo e nyeeletse ruri? Nnyaa, ga e a nyeelela ruri. Go sa ntse go na le ba ba tleng ba ithakgathe, ka puo le ka mokwalo, le fa e simologile e sa kwalwe. Bothata ke gore e tswapogile. Poko e kana e ne e atisa go dirisa kao (symbolism) le tshwantshiso (metaphor) mo gare ga dikapuo di le kana. Mme malatsi ano ga di tlhagelele thata e bile le puo e e dirisiwang e lolea thata. Bangwe ba tle ba ipate ka gore go a bo go direlwa baithuti mo dikolong. Se ga se dumelesege ka jaana re

lomeletsa bone baithuti bao e bile ga go nne le pharologanyo ya puo ya ditlotlo le ya poko. Kana betsho, tlhaku le lešwa le agelwa mo go le legologolo. Mala a gamolelwa mo sesaneng.

ii) Kapari ya mmoki

Re setse re umakile gore mmoki wa setso o ne a tlhagelela mo mabakeng a a farologaneng ka poko ya gagwe. O ne a tlhagelela go thamilwe go itisitswe; go tlhamelelanwa maboko a metlae, kwa madisong, a tshwere tiro, mo meketeng e tshwana le manyalo, kwa malong a ntwa, mo morafeng le mo mabakeng a mangwe fela a a neng a ka kgobera maikutlo a gagwe. Ka one mabaka a, go thata gore re re mmoki tota kapari ya gagwe e ne e ntse jang.

Kapari e e ka kaiwang go sa foswe thata ke ya fa mmoki a ne a boka mo morafeng, ka o a bo a ne a sa le a itsile go sa le gale, a ipaakantse. Go ka boa ga kaiwa ya fa a boka dikgomo tsa bogadi di isiwa, ga mmogo le tshetlhana ya bomme fa e ya gone kwa lenyalong kgotsa kwa dikgafeleng.

Mmoki o ne a atisa go rwala setlhako sa rampeetšhane, sa sefatla sa kgomo. Borokgwe a atise go tswala jwa matlalo a diphuduhudu, bo sugilwe sentle ba bo ba basiwa. Go basiwa ke go tshaswa medi e e thugilweng ya setlhatsana se go tweng mositsana. Le gale go ne go ka dirisiwa le medi ya ditlhare tsa losika lwa mogonono. Jaanong bo nne bohunwana jaaka yone phuduhudu. Kwa godimo o ne a apara kobo kgotsa letlalo le le sugilweng sentle la dibatana. Mmoki o ne a atisa go apara dibaga tse di logilweng bontle ka mebalabala. Di ne di ka dirwa boleele

gore a di rwale mo molaleng di bo di mo tsene ka fa legwafeng la letsogo lengwe.

Kwa tlhogong o ne a ka rwala kuane ya matlalo a dibatana dingwe jaaka tshipa, phokojwe, motlhose le tse dingwe go ya ka go rata ga gagwe le ga morafe. Fa gongwe o ne a ka itlhomela diphofa tsa nonyane nngwe e go tsewang e le marapo kgotsa maretshwa. E ne e ka nna diphofa tsa ntšhwe, ntsu, tlangwe, jalo jalo. Bangwe ba dirisa moetse wa kgokgong, o setolotswe ka botswerere ka letlalo, o bo o sugwa gore o se nne sengangape. Go tsweng foo o kgaoletwe go lekana go thata tlhogo. Jaanong fa o rwalwa o tlharalala mo tlhogong, motho a fetoge tebego.

Mo lebogong mmoki o ne a ka tshola molamu o a tla a nnang a supa ka one jaaka a ne a losa dilalome kgotsa a tika sengwe. O ne gape a ka tshola thobane e a ka etsang fa a ne a kwaa kgotsa a fula tlhobolo. Yo mongwe o ne a ka akga seditse sa seoka sengwe jaaka kgokong, tholo kgotsa kukama. Gongwe a se tshole le dingwe tsa tse di kailweng; molamu kgotsa thobane.

Fa go isiwa bojalwa jwa lenyalo kgotsa jwa dikgafela mmoki ga ntsi o ne a apara mokobolo. Se ke letlao la namane kgotsa la seruiwa se fe fela. Le gale ba bangwe ba o dira ka matlalo a diphologolo dingwe, gantsi e le letlalo la tshephe ka le kgatlhisa ka mebala ya lone. Mo ditiragalong tse tsoopedi mmoki o ne a kgetla letlhare la setlhare sengwe se se namagadi, jaaka moologa, a tsamaye a boka ka lone fa a ntse a di tswa ka tlhaa lwa tlhogo. Mosetlha o ne o sa dirisiwe ka go ne go twe o ka setlhafatsa naga e bile o alafa baswagadi; o sefifi.

Ka Sekalaka, kwa ntle ga tse di boletsweng fa godimo, go ne go

na le poko e e faphegileng ya go bua le Mwali, e bong Modimo wa Bakalaka. "Wosana", e bong motho yo a neng a rongwa go ya go kopa pula kwa go Mwali, o ne a ya kwa bonnong jwa Modimo o, kwa Njelele; kwa Zimbabwe. E ne e a re a tsena fa lefelong le le boitshepo leo a khubame ka mangole, a tswale matlho mme a bake a re:

*"Iwe wa mpani usina phako
Iwe waka tjidza sindi ya nyala
Iwe lunji gusi thume ngubo
Guno tshindilo no thumo pasi
(Aye tumila vula ino thuma mavu
ika nakisa shango)
Iwe tjikwamula mabge
Iwe Dombolisipotelekwe"*

Thanolo ya re:

*"Wena wa ga Mophane yo o se nang letshwago
Wena yo o bolokileng sethora se lapile
Wena lomao lo lo sa rokeng kobo
Lomao lo lo rokang lefatshe
(Fa o romela pula e roka mmu
e kgabise naga)
Wena sethuba mantswe
Wena lekhubu le le sa potologweng"*

Wosana ga ntsi o ne a rwala letlalo le le kgabisitsweng, le thathilwe mo tlhogong e kete kgare. Matlalo go dirisiwa a dibatana. A tlhomele diphuka tsa bontšhwe kgotsa tsa dikgaka. Go ne go phunngwa dinaka tsa diphologolo tse di tshwanang photi, di fololelwe ka kgojana mme di aparwe mo molaleng. A ipofelele matlalo mo maruding. Matlalo a a bidiwa "*mathasiko*".

A boe gape a apare matlalo a a kgabisitsweng mo manenyaneng le mo ditokololong.

Mo lethekegeng '*wosana*' o ne a apara motseto le sekete sa matlalo (*mabetju*), di kgabisitswe ka ditalama le dinakana tsa diphologolo tse di nnye. Matlalo a, a ne a sireletsa motho fa a nna fa fatshe mme a bidiwa '*thowu*'. Go ne go rwalwa bompeetšhane mme *wosana* fa a tsena kwa go Mwali a ba role fa a simolola go boka.

Ga ntsi mmoki e ne e a re a boka kgosi a bo a tshotse seditse le selepe se se bidiwang '*likanu*'. Ke selepe se sennyennyane, se se diretsweng mhinyana o moesesane mme se le bogale thata. Fa gongwe o ne a ka tshola '*swimbo*', e bong thobane kgotsa molamu.

Go boletswe fa poko ya segologolo e sa ntse e bonwa. Go teng, magosi a ntse a a bokwa mo morafeng. BoTautona le matona a puso le bone ba a bokwa. Mme baboki ba bone ga ba sale morago kapari ya bale ba segologolo morago.

iii) Seabe sa mmoki mo morafeng

Bangwe ba tle ba tseye fela gore mmoki wa bogologolo e ne e le lelope, a ipatlela fela go fiwa kgomo, '*thobanyane ya dihala*' kgotsa '*motati wa kgama*'. Mmoki yo o ne a tle a tlhagise dintlha dingwe mo morafeng le mo go yone kgosi tota tse di neng di le botlhokwa. Mmoki o ka buelelela morafe mo moeteleding pele. Rre Ponatshego Mokane e rile a boka Tautona Sir Seretse Khama a re:

"Photi re a leboga

O ne o se yo photi
Re jewa mogontlho
BoJohn Moore ba rata go re fetsa
BoPita Fokhase ga re ba bolele
E a re ba fiwa ba neele ba bo
Ntšwanyana tsa gago re a bopama photi
Batho ba gago re swabile marago."

Sekai se sengwe ke sa ga rre Šeleng Ositilwe mo pineng ya gagwe ya seka leboko (**lyrical poem**) e go tweng Šeleng, fa a ne a re:

"Mmuso o o kwano ke o o thata
Seretse re thuse kwano re sule
Sebeso kwano o a re bolaya
Rona re setse re babalelwa mekokotlo
Le mosadi a go roga o mo leba fela
Disammoko di setse di re bolaya."

Mmoki e ne e ka nna mogakolodi wa kgosi jaaka mo lebokong la ga rre Kobedi Tsheole fa a boka kgosi Linchwe 11, a re:

"Bakgatla ba ga ba mmogo Mokgatla
E ba tsere teleka ka mowa
Pula ga e sa bonala Mokgatla
Bangwe ba ile lejwa o nne o ba gopole
Ba ile le meolwane ya Maburu
Matimela ao o nne o a gopole."

E re rre Ratlou Sebetlela a boka kgosi Moithale Sechele a mo gakolole gore e ne e re a tlhakatlhakana le batho, bogolo jang mo maitisong, a ela bababa tlhoko. O bua jaana:

"Kwena e ne e re o ya metsing o ikeleka

*E ne e re o ya metsing o sa tsenelle teng teng
Ditsametsing ke tseo di a go keleka
Ditsametsing di go lebile
Kwena le kubu di eme mo letshitshing."*

Mmoki gape o ne a somarela ditso mo pokong. E re le fa a ne a sa balolole dingwaga kgotsa dipaka tsa ditirafalo mme o na le go anela se se diragetseng motlha mongwe. O ne a ruta batho tlhologo ya bone ya losika ka go bitsa maina a borraabo, borraabo mogolo le borraabo mogolwagolwane.

Baboki ba ba ileng ntweng ya bobedi ya lefatshe, jaaka rre Sekokotla Kaboeamodimo, ba na le go ama dintlha dingwe tse di re rutang ditso. Baboki ba merafe bone, jaaka go boletswe kwa ntlheng, ba ne ba supa ditso le direto tsa merafe ya bone. Rre Ratlou Sebetlela o re supegetsa ntlha nngwe ya ditso mo lebokong la gagwe jaana:

*"Maloba jale ka ngwaga wa owane
Ka ngwaga wa masome mane le motso
Mogala wa utlwala o tswa boseja
Tšhatšhehili a ntse a re kwalla
A re ba Botswana tlaang lo re thuseng
Majeremane a re ja dikonang."*

B) Poko ya sešwa

Poko e e tsile ka tlhotlheletso ya thuto ya mafatshe a bophirima. Re ka re ke ya serutegi ka e a kwalwa e bo e balwe. E na le matshwao mangwe a a tshwanang le a poko ya segologolo mme e etla e farologana le yone ka a mangwe. Puo ya yone le yone e farologane, e motlhofo.

Go boletswe fa poko ya segologolo e ne e remeletse mo dilong tse di neng di na le mosola mo botshelong jwa Motswana. Ya sešwa yone e atologile ka e akaretsa sengwe le sengwe se mmoki kgotsa mokwadi a ka gwetlhegang go se boka. A kgone go boka le tse di sa tshwaregeng kgotsa tse di sa bonweng jaaka lefufa, boammaaruri, bopelonomi, jalo jalo. Go atologa mo ga yone ka tse di bokwang ke gone mo go e dirang gore e lejwe ka nosi.

Sa bobedi ke thulaganyo e maboko a a rulaganngwang ka yone. E re ka a tlamelwa mo mokwalong, go motlhofo go rulaganya dintlha tse mmoki a tsileng go bua ka tsone. Go motlhofo go ipha tshimologo le bokhutlo. O tla fitlhela temana nngwe le nngwe e na le se e buang ka sone, go sa tshwarwe kwa le kwa, motho a ka kgona go sala polelo ya leboko morago sentle.

Poko ya sešwa e na le makgabisa puo a phokedi ya seeng ga mmogo le maele le makgabisa poko a yone. Go na le poeletso ya medumo e e tshwanang kwa bofelong ba mela kgotsa ditselana.

C) Mefuta ya dikapuo tsa poko

Go ka twe dikapuo ke menontshane ya leboko. Ke puo e e faphegileng, e e farologaneng le ya ditlotlo kgotsa e e dirisiwang letsatsi le letsatsi; e e tswapogileng. Ke puo ya bokgabale le bothakga e e tshwantshanyang dilo kana go di tlhalosa ka tsela e e rileng.

i) Tshwantshiso (Metaphor)

Se ke sekapuo se se rayang kgotsa se bitsang sebokiwa ka sengwe se se farologaneng naso. Ga go dirisiwe makopanyi a letshwantshi **jaaka, e kete le e kare.** Go bidiwa sebokiwa ka mokgwa, popego kgotsa tebego ya sengwe. Tshwantshiso e supa

kgatelelo. E re ntswa sebokiwa se tshwantshisiwa le sengwe, mokgwa, boitshwaro kgotsa popego ya selo seo ga di tthalosiwe, mmadi kgotsa moreetsi ke ene a tla di ipatlelang a bo a di bapisa mo tthaloganyong ya gagwe. Bokao jwa tshwantshiso bo bophara. E ka lemotshega ka lebopi /ke/. Re ka bona sekai mo lebokong la *Di ya maleng*.

Sekai:

"Lenaga ke tshimo e se keng e lengwa)"

ii) Tshwantshanyo (Simile)

Fa go tshwantshwanngwa sebokiwa le sengwe ka go dirisa makopanyi a matshwantshi /jaaka/, /e kete/ le /e kare/. Bokao jwa yone bo tlhamaletse ka go bolelwa dintlha tse di tshwanang mo dilong tse di tshwantshanngwang. Sekai se tswa mo lebokong la *Motshabi*.

Sekai:

"O tshela ka botlhoko jaaka mokgalo

O tshela a phuthilwe jaaka kobo

O paratlela jaaka mokatiswane

Pelo e sekeleditswe ke bogalakane"

iii) Mothofatso (Personification)

Ke sekapuo se ka sone sebokiwa se e seng motho, se tshela kgotsa se sa tshela, se fiwang maemo a setho. Se buiwa jaaka e kete go tewa motho. Sekapuo se ga ntsi se fitlhelwa mo mabokong a diphologolo kgotsa sengwe se se sa bueng, se se buisiwang se bo se fiwe maatla le tthaloganyo tsa setho. Se lemogiwa ka tiriso ya magokedi a sediri/sedirwa a maina a batho, tthakakgolo go simolola leina le le mothofaditsweng le mafoko a

a dirisiwang mo bathong fela. Sekai se tswa mo lebokong la *Koloi kgothokgotho*.

Sekai:

*"Seabe sa gago rralepetleke o se dirile
Ga re le yone ya Maburu tiro o e dirile
O ba faloditse mmusong ba sa o rate
BoPiet Retief Makgoa ba sa a rate"*

iv) Poeletso-modumo (Alliteration)

Se ke sekapuo se go boeletswang modumo o le mongwe fela mo moleng go gatelela bokao jwa se go buiwang ka sone le go fa leboko lenko. Modumo e e boeletswang e ka nna ditumammogo kgotsa ditumanosi, le fa ga ntsi go boelediwa ditumammogo. Re ka bona sekai mo lebokong la *Lewatle*.

Sekai:

"Digagabi tsa metsi, dikepe le diketswana"

v) Kao (Symbolism)

Kao ke sekapuo se mmoki a bitsang sebokiwa ka sengwe se se itsegeng. Se kaya gore sebokiwa se na le setshwano le se se bidiwang kgotsa se kaiwang ka sone. Setshwano se e ka nna sa popego, boitshwaro kana ditiro, jalo jalo. Kao e gatelela se go buiwang ka sone mabapi le sebokiwa. Ke tshwantshiso ka kgatelelo. Sekai se tswa mo lebokong la *Motsaadikgang*.

Sekai:

*"Legakabe ga le ke nna moriti
Le tsenya tlhogo matlho a le bori
Le huba maoto fa le bonye moriti"*

*Le selasele sekgaka le mogolori
Le jela kgobelong jaaka lephoi"*

vi) Phefofatso (Euphimism)

Ke sekapuo se mo go sone mafoko a a tlabang maikutlo, mo a ka tsosang dikgotlhang, a nolongadiwang gore a se ka a tlabang moreetsi kgotsa mmadi maikutlo. Sekai se bonala mo lebokong la *Mmoki*. Mokwadi ga a re go itepeleditswe kgotsa ga go kgathalwe, a re:

"Ntla kwano ga rona go ithetswe moriti o tsididi?"

vii) Pheteletso (Hyperbole)

Se ke sekapuo se ka sone sebokiwa se buiwang go feta selekanyo, se godisiwa thata ka maikaelelo a go senola bokao jo mmoki a batlang go bo bua. Seaki se bonwa mo lebokong la *Maratahelele*.

Sekai:

*"Monna o bopa kgomo ya mmopa e bo e golege
Kgomo ya pholo e mele dinaka e bo e lele"*

viii) Tepatepano (Parallelism)

Se ke sekapuo se lefoko, morakana wa mafoko, leina kgotsa kgopolo, tse di tshwanang di salanang morago mo mafelong a a lebaganyeng mo meleng; e ka tswa e le kwa tshimologong ya seripana kgotsa kwa bofelong. Tepatepano e supa kgatelelo e bile e fa leboko lenko. Gape e thusa go eledisa le go lomaganya bokao jwa leboko. Sekai se tswa mo lebokong la *Tshwanologo*.

Sekai:

*"Sa lekgorokgoro Setswana se ile
Sa mmakgomaboloko ruri se ile"*

ix) **Tepatepano e e tlolanang (Cross parallelism/Chiasmus)**

Mo sekapuong se, lefoko, morakana wa mafoko, leina kgotsa mogopolo di fapaana kwa tshimolong le kwa tlhogong, fa gare kgotsa kwa tlhogong le kwa tshimologong. Sekai se tswa mo lebokong la Tshwanologo, mo temaneng ya boraro.

Sekai:

*"Menontshane ya bošwa makgolokgolo
Makgolokgolo e bonwa ka papetlana"*

Kgotsa mo lebokong la Goinewang, fa go twe:

Sekai:

*"Le moka sedintsi di mema kgamelo
Dintsi di moka kgamelo e tletse lefulo"*

x) **Kgokagano (Linking)**

Kgokagano ke mokgwa wa poko o ka one mogopolo o o digelang temana ya ntlha o tlhagang kwa tshimologong ya temana ya bobedi. Ka go dira jalo ditemana di gokagantswe ka mafoko le bokao. Sekai se bonala mo lebokong la *Letsema*.

Sekai:

*"Seabe sa gago rralepetleke o se dirile
Ga re le yone ya Maburu tiro o e dirile
O ba faloditse mmusong ba sa o rate
BoPiet Retief Makgoa ba sa a rate*

*"Ka nako ele thamo ya phala e hubitse
Fa le rona Seburu re ne ra bo ra se itse*

Ra ithuta Seburu ra nwa kopi ya mmuru
Ra bua Seburu "boVoortrekker" re le Maburu"

D) Maikutlo a mmoki

Mo botshelong fa o bona tsala ya gago e itlhonegile gongwe e itshwere mahuma, go a bo go lekanye go lemoga gore ga e a itumela, maikutlo a gagwe a amegile. E re le go le thata go senola maikutlo a mmoki, segolo jang mo pokong ya sešwa ka o a bo o sa mmone ka matlho, gone go na le mefuta e le mebedi ya maikutlo. Ke boitumelo le kutlobotlhoko. Leboko le le supang boitumelo ga ntsi le a galaletsa mme le le supang kutlobotlhoko lone ga ntsi le kgala ditiro kgotsa itsholo nngwe e e kgopo.

Tsela e mmoki a dirisang dikarolo tsa mmele wa gagwe ka yone e ka go supegetsa fa a šakgetse, a thamile, a rapedisa, jalo jalo. Fa a šakgetse o ka akgela diatla kwa le kwa, a huna lebole gongwe a kgothosetsa monwana mo phefong. Fa a thamile o ka nna a tloatlola, a opa diatla, a nyenya le gone go itatlhela fa fatshe tota; a omile ka ditshego. Fa a rapedisa o ka khubama ka mangole, a gogoba a etla a solasola diatla kgotsa kuane.

Mafoko a mmoki a a dirisang a kgona go senola maikutlo a gagwe. Mo lebokong la *Goinewang* o lemoga fela gore o mo seleselong sa khuranyo ya meno. Temana ya ntlha ya re:

"Lehuma le botlhoko jang wee!"

Lehuma le na le dikai di botlhoko wee!"

Lehuma le nwa madi jaaka tsitsiri

Le mona ditshika le gopele ruri

Motho a swabe e se lengangale

Motho a gwame jaaka kgole"

Maikutlo a mmoki gape a ka sutšwa ke ka fa a tetemisang lentswe

ka teng; fa le tsholetsega, le tiba, le nna fa gare mme le roroma, le nna mageri, jalo jalo. Lentswe le, ka fa a le tsamaisang ka teng le le kgona go dira moribo kgotsa mokitimetso.

Dikapuo tse mmoki a di dirisang le tsone di kgona go senola maikutlo a gagwe. Mmoki mo lebokong la Šapamarina o supa fa a e kgatlhegela thata mo a e fang dinonofo le tšhaloganyo ya setho (**Mothofatso “Personification”**). Temana ya bobedi ya re:

*“Ditlhapi tsa metsi o di phadile
Wena o tlhapa kwa go didimetseng
Teng teng kwa go tweng go padile
Kwa teng teng kwa go rutubetseng.”*

Maikutlo a mmoki a mosola thata fa go sekasekwa leboko. Maikutlo a kgona go setola molaetsa wa leboko. Mmoki o kgona go gapa maikutlo a bareetsi kgotsa babadi, a ba gogomose dipelo, fa e le ba ba dipelo di mahehe ba bo ba tholole dikeledi. Fa a ne a nywaela mongwe a bo a tlhubege ka stshego a le esi.

Makutlo gape a gatelela molaetsa wa leboko. Ga go felele fela mo go reng motho o bua ka kutlobotlhoko, go tsenelela kwa teng-teng, e re go fitlha kwa pelong moreetsi kgotsa mmadi a “bone” tota se mmoki a se buang; nnete e senoge. Maikutlo a tshwana le dinkgisamonte, a fa leboko lenko.

(E) Pharologano ya poko ya sešwa le ya segologolo

1. Poko ya sešwa e a kwalwa e bo e balwe go na le ya setso e e neng e tlhamelwa mo tlhogong, yo o batlang go e ithuta a e rutwe fela ka molomo. Ka jalo he, poko ya sešwa e na le pabalesego e kgolo go na le ya setso, ka e nna mo dibukeng, e sa kgotlelesege

kgotsa ya nyelela. Ya setso yone e kgona go nyelela ka batho ba a lebala. E re ka e tlamelwa mo puong, go na le bareetsi kgotsa babogedi ba ba nnang le seabe mo go rotloetseng mmoki ka mogolokwane, melodi, legofi, lepatata kgotsa ka ketleetso nngwe fela. Mo go ya sešwa ga go na bareetsi kgotsa babogedi ba ba rotloetsang mmoki.

2. Mo pokong ya sešwa go bokwa sengwe le sengwe se mmoki a gwetlhegang go se boka, le tsone tsa kgopolelo tota jaaka, terena, loso, tshwanologo, fa mo go ya setso go bokwa dilo tse di rileng tse di nang le mosola mo botshelong jwa morafe jaaka kgosi, pula, bagale, jalo jalo.

3. Poko ya sešwa e kwalwa ka ditemana kgotsa diripana, fa ya setso yone e le bongonongono fela. Mo go ya sešwa mmoki o itebaganya le se a batlang go bua ka sone, molaetsa o nne motlhofo go senoga, dintlha le tsone di itshupe go ya ka ditemana. poko ya setso e tsenya dintlha tse di ntsi tse di farologaneng, mmoki le ene a etla a itsenya mo teng, mo fa gongwe go felelang go se motlhofo go senola molaetsa wa leboko ka jaana go batla patlisiso e ntsi.

Tse di boletsweng tse di dirwa ke gore mmoki wa sešwa o tsaya nako go akanya ka se a batlang go kwala ka sone pele ga a tlhama mme wa setso ene o phamoga fela gone foo, a kgotlhakgothediwa ke phisego ya maikutlo.

4. Poko ya sešwa e na le melawana e e rileng, e mmoki a tsayang nako go e diragatsa. Mela kgotsa ditselana tsa leboko di tshwanetse go lekana. Temana nngwe le nngwe e tshwanetse go tshola ntlha ya yone. Gape go na le kutlwanyo ya medumo e e

faphegileng kwa bofelong jwa ditselana, jalo jalo. Puo ya poko ya setso yone e elela fela ka ga go na melawana epe e e salwang morago, le dikapuo tsa yone di tlhagelela fela ka ga di a ikaega ka epe melawana. Sekai sa kutlwanyo medumo kwa bofelong jwa diele re se bona mo lebokong la *Thubaruba*.

Sekai:

"Difofu di ipitla matlho go perula" (a)

Dimumu mafoko di a momona fela (a)

Phefo ya borwa e rwele dikgang (b)

E rwele thotogadi e rwele dikgang" (b)

"Sedumedi se kitimetse maloba" (c)

Ngwana wa Leburu a bobaboba (c)

A serega a tsenwa ke letshoroma (d)

La tsididi ya mariga letshoroma" (d)

5. Ga go motlhofo go senola maikutlo a mmoki mo pokong ya sešwa. Se se dirwa ke gore puo e a bo e le mo mokwalong, mmoki a sa utlwiwe ka tsebe e bile a sa bonwe ka matlho fa a tlolaka, a nyenya, a sosobanya sefatlhego, a ribela, jalo jalo. Mo go ya setso moreetsi o a bo a reeditse go tsamaelana ga mafoko, tiriso ya dirwe tsa mmele ga mmogo le yone tetemiso ya lentswe.

6. Poko ya setso e itshupa ka bokgoni jwa yone jo bo papametseng ka jaana e tlhamelwa go kgathisa, go kgalema kgotsa go laya mo dinakong tse di rileng. Bontsi jwa poko ya sešwa bone bo tlhamelwa thekiso mme bokgoni e nne jo bo belaesegang, jo bo reketlang, ka jaana le yo o sa abelwang tota o itepa lesego fela mme a dire botshutshuru, motsokwe wa bommankgodi.

7. Mmoki wa setso o kgona go lemoga gore a o bokile sentle kgotsa nnyaa gone fela foo, ka jaana go a bo go na le bareetsi ba ba ka supang ka mogolokwane, ditshego, melodi, legofi kgotsa eng fela. Go tshwanetse ga tlhalosiwa gore mogolokwane o ne o itswela fela ka nako ya one mo bareetsing, mmoki a sa eme gore go duduediwe. O ne a ka kgwa setšhwe fa a utlwa o mo hupetsa. Lepatata le lone le ne le ka nna la lela fela mmoki a ntse a tswelletse a peteketsa.

E re ka mmoki wa sešwa ene a kwala poko ya gagwe, go tsaya nako gore a lemoge makoa kgotsa bothakga jwa gagwe, ka jaana ga re buka e balwe e bo sekasekwe pele, ke gone dikakgelo di bo di tswa.

8. Mmoki wa setso ga ntsi fa a digela leboko o ikopela sengwenyana mo mmokiweng, yo ga ntsi e a bong e le kgosi. O kgona go kgala kgosi eo a re ga e pelontle jaaka kgosi nngwe, ka jalo a mo kgothatsa go nna pelotshweu. Mo pokong ya sešwa ga go a ata gore mmoki a ikopele sepe. Sekai sa go ikopela se tswa mo lebokong la ga rre Sekokotla Kaboeamodimo a boka kgosi Seepapitso vi.

Sekai:

*"Ke sa le ke golodika phalafala
Ke boka ke phaphalala magalapa
E bile e kete ke boka molekane
Ke boka Tlammane ooraSekalaba
Yo o se keng a siela motho mopere
E a re fa o re o mo kopa mašwi
A gane a ikgagola diaparo
A re romokane e tla gana go tlala*

*Lobebe lo lo jelwang ka borotho
Monkanaaka morwa Sekalaba
Nkadima pitse ke a go rapela
Nkadima pitse ke ye Morolong
Ke palame ke ye go boka Morena
Ke boke Besele morwa Montshiwa
Kana kgotsa ene nka itatswa mabogo"*

KGAOLO YA BOBEDI

MABOKO A SEŠWA

Mmoki

Matsetselekwane wa motho senyetse
O tserwe loleme lwa tshaswa lebebe
Lwa tlhokodiwa lwa betlwa bobebe
Lwa nna motsu go phunya sebete
Lwa kgobera botennye jwa sone.

Motho yoo o leba ka go ipitla dithoko
Ga e re a leba a pomponyetse leitlho
Dibagana malatlhela-kgakala sekgotlho
Mososopa o emeng gareng ga tshimo
Mokoba o tsepaletse gare ga molapo.

Maphathege wa loleme marata go aga
Kwano ga rona re tsaletswe pharagatlha
E rile go ajwa rona ra tlola ra phapharatlha
Ra fiwa nama ntle e e mašetla a boruma
Rona ra fiwa sehuba se segolo sa kwalata.

Maloba ke tsamaile naga motlhotlhomedi
Ka ya ka kgatlhwa ke mekgwa ya babetli
Batho ba itse go tlotla dinatla tsa diipetli
E bile ba itse fa leina ja mogale e le senni
Kwa moseja go bapogile mongwe mmoki.

Ke tsene kwa Dumfries go etela sefikantswe

Ke ya go lekola Robert Burns motseletseng
Ka nte ke bonye dinyana dikgolo di le tseleng
Kwa Ennyelane gone bagale ba eme lothetho
Shakespeare ene a tlola ka motseka sethakga.

Ba bangwe ba ne ba mo opela diatla sebini
Segopa se bina kgadimpapetla pina ya baloi
E le tota lesomo la banna le basadi ka dikoloi
Tshadi le nna ba ipela ka letsatsi lele la Tshipi.
Ntlha kwano ga rona 'kgobe di letswe ke metsi?

Ntlha kwano ga rona go ithetswe moriti o tsididi?
Nna ga ke a re megaka e tsholetswe jaaka bonnana
Ka re ntlha mme bogolo maina re ka bo re a papana
Gongwe ra tle ra iketlela maina ale a bophokojwe
Kana mono Gaborone maina go tletse a botau.

Ga re mmoki ke thipa o loodiwa ka tootso
Ene ke magagane wa ntwana o rata bokgopo
E a re a feta motlhala go sale wa bokgopo.
Ga re monomotlha ga go sa rejwa legala
Motho a newa motati wa kgama go ikokega.

Mmaka-mogale ga a ronwe ke e khunwana
Ga ke lebogwe ka podi ga go a ntshwanela
Ke ka newa sekwapo jang se sa ntshwanela?
Naka-di-mitlwa ga ke game podi ke alogile
Ke alogile mangole a ka sitwa ke go kwapetsa.

Ditlhaloso:

a) **matsetselekwane**; setswerere. b) **senyetse**; sethakga

- c) **bobebe**; bontle d) **pomponyetsa**; go leba ka thata.
 e) **mososopa**; seolo se seleele f) **sekgotlho**; ditlhare tse di
 kitlaneng
 g) **maphathege**; motho yo o buang bobe h) **bokwana**; nama ya
 sehuba e e mašetla a boruma i) **lothetho**; go ema sentle
 j) **motšeka**; kapari ya bogologolo e e batlileng go tshwana le
 phaeyana k) **magagane**; seletswana se se bogale se go neng go
 lowa ka sone bogologolo l) **sekwape**; podi e e bopamang m) **go**
kwapetsa; go kgwagetsa leoto la morago la podi ka
 kgodukgotswana ya lengole.

goi lupolosa

Motsaadikgang

Legakabe ga le ke le nna moriti
Le tsenya tlhogo matlho a le bori
Le huba maoto fa le bonye moriti
Le selasele sekgaka le mogolori
Le jela kgobelong jaaka lephoi.

A ga twe dinwane didiabarwaledi?
Ntlha ke tsone dikgang tsa letsatsi
Di kwalwa magasigasi ke bakwadi!
Di balwa gore lo bo lo dikele letsatsi
Di balwe a bo a itebale wa pitsa moapei.

Matlhotlhomele wa dipowa motsaadikgang
Ga a ke a fetwa ke sepe semaboa a seolo
Ga a nyatsise sepe ka e le moanywa-dikgang
O bogale ke kgabo e tona o orwa molelo
Ba diatla di madi ba mo leba ka nnyelole.

O phuruphutsha morago ga disigo bosigo
A sukolole bosaikategang jwa lefifi phakela
Kwa mafatsheng mangwe o tshela ka letshogo
Mafatsheng a mangwe o tsentswe megala
Mafatsheng mangwe ba mo lobela dintsi.

Ntwa ga e elwe ka go kgarametsana
O ipapanne fela ka pene le pampiri
Dibomo le dikanono go ene dinyana,
Dikanono o di phaila jaaka motshikhiri
'Bomo tsone ke mantlwane ditshameko.

Black and white

Ditlhaloso:

a) **legakabe**: nonyane e phatshwa e e jang ditsiane b) **bori**; a sa
itlhalose c) **mogolori**; nonyane e e thamo telele d)
didiabarwaledi; dilo tse di se nang mosola e) **dikwankwetla**; tse
di tona f) **mmopelwa**; yo go buiwang ka ga ene g)
matlhotlhomele; setsamaya naga h) **o utlwela kgagamelong**; ga
a ineele botlhofo i) **tikadikwe**; o motona j) **ditlhakore**; mo
dithoko k) **nnyelole**; modilo l) **thibedi**; legonyana le le
tsenngwang mo nkong ya kgomo e se na go phunngwa

Motshabi

Tlou e tlola molapo tlowana
Goo motho go thebe phatshwa
Motshabi ke letlhokwa la tsela
Le gogoiwang ke merwalela.

O tshela ka botlhoko jaaka mokgalo
O tshela a phuthilwe jaaka kobo!
O paratlela jaaka mokatiswane
Pelo e sekeleditswe ke bogalakane.

O imelwa ke dikakanyo tlhogong
Ka ga go motshabadira a laelang
O a bo a phifaletsa naga sebakeng
A re dira di mo lemoge setaataeng.

Maratahelele

Mmalewelele o welelela le mekgatšha
Phate ya magalapa o ya go e phathega
O ya go e ala e bo e tshwanna go nniwa
E nniwa; phate ya teng selo boretsšana
Phate e senya ka go lotlhanya ditšhaba.

Ba Mokgalo ba e tshabetse ditsitsiri
Ba Ntlhayatlase ba re ke yone selomi
Batshosa e kile ya ba leretse bothodi
Bakaa ba e tshabela go lomisa ditlhabi
Babididi ba re ba e tshaba lekgwathi.

Monna o bopa kgomo ya mmopa e golege
Kgomo ya pholo e mele dinaka e bo e lele
Temekgetlepe kana e le ruri o re paletse
Ga re o tsere khiba a e apara temekgetlepe
O itatotse phuduhudu a tswala makgabe.

Maratahelele, a e re o loma o tsisina o itemoge
Maratahelele, e re o loma o tsitsina o ikobonye
Maratahelele, itse fa mmutla wa gae o se na lebelo
Maratahelele, itse fa molato e le go tlhoka maragogo
Maratahelele, ga go yo o tla reng a e je e sie marapo!

Ditlhaloso:

- a) **mmalewelele**; motho yo o balabalang a rata ditshebo
- b) **mekgatšha**; felo fa go gopilweng ke metsi go tebile mme e se molapo
- c) **phate ya magalapa**; loleine
- d) **phathega**; go balabala

e) **Mokgalo, Ntlhayatlase, Tshosa, Bokaa, Bobididi**; dikgotla tsa Molepolole. f) **ikobonye**; itebalebe g) **a e je e sie marapo**; tshere!, itshwarelelaneng

Sefofu

Ke timeletswe ke go supa botlhaba
Ke bona fela ka go apaapa dipota
Bophirima ke go utlwa ka badira-le-pono
Ba nkakgaakga le naga badira-le-pono.

Banyana ba itse thata lentswe la me
Ka ke tlhola ke lwela moriti le ntseane
Ke bitsa fa 'koko di udubatsa momela
Ka ke tsebe ntlha o se ka wa ganela.

Difofu ke tsele tsa lekgorokgoro
Diritamphokgo tsa bogologolo,
Tsa monomotlha di a paputla
Le mo diofising tota di a khutla.

Ga go lepe 'tsapa le fisang pelo
Ditiro tsa bosa ke tthatlologano
Ditiro tsa bone di ntse di a tswelala
Le dikatara ba setse ba di kalela.

Ga re ke tsebe ntlha o ntheetse
Ga twe ke se tshoge dilo di siame
Nako nngwe re tla ya go Morena
A re abela dibaga di re lekana.

Ditlhaloso:

a) **apaapa**; fopholetsa b) **udubatsa**; fetsa c) **lekgorokgoro**;
bogologolo d) **diritamphokgo**; batho ba ba nnelang ruri felo go
le gongwe.

Ketsaetsego

Betsho ke fano ke sa latole motho.
Ke gaeletswe boseja morwa motho
Nna tsa ga etsho di ile mogono
Di ile ka mabotlana sehopheng,
Morurwana one o eme sethobeng
Maroba le magatelo a a perepetshega
Mekoduenyana e iteka botlhaga.

E a re di begwa di kuelwe beng
Di tle di lete beng di le jokweng
Badisa ba bošwa kelekang tlhe!
A he lo diiwa ke go fula morobe?
Bophosephose ba jwa mae borobe?
Kelekang matimela a batho a re bipile
Kelekang matimela a batho a re dikile.

Se ga etsho e setse e le nakedi tona
Se setse se nkgā ditsenene; motsena
Mmua-Serantlatlana morua mebala
Serantlatlana khai e ntle sekgabo.
Thuto go itse go gapa e seng segabo
Thuto ya mmetla-ka-thipa le petlo
E seng thuto ya temekisa mokokotlo.

Ditlhaloso:

a) **mogono**; ntsha e le nngwe b) **sehopheng**; lejwa c)
morurwana; mo go nnye d) **perepetshega**; go ja monate e)
ditsenene; moroto o o bogale o o nkgang wa nakedi f)
nememru; tse di morotwana o teng.

Mothaaphiri

Tshelang matlho magoleng
Masugwa ao lo a tlhaoleng
'Tonki tsa magola lo di atametse
Re phirima re di ngaparetse
Re leba godimo bomaphalaotse.

Bommankete ba tla bo ba phuthegile
Tshetsana ya Morabane go dubegile
Ba bina bontle ka go tšhika diditse
Ba Malwelwe ba tshepha bonyetse
Ba utlwa 'phala tsa dibini matsetse.

Felo kwa go ya go senyega
Sekere le Bantomo ba ikanega
Ga ba itee phathisi ba e oma fela,
Ba bina ka makgethe ba tlola
Ba dira makgethe ba phala.

Ke utlwile ka bothepha maloba
Ba re ba lapa fa 'phala di boba
Ba kgonwa ke 'tsatsi le babela,
Nna mme ke seitewa se ititeela
Ke kgonwa ke naledi go dikela.

Khutsa o kgome pina re lekele pele
Se maotwana se letwa go iwa pele
Ba tla fitlhela maruputlako re tsweletse
Dipelesa di ya go tla di thatlhampetse
Go se lepe lekaba le dupang seretse.

Ba-na-le-dibe a re ba mare dibata
Badira-dintle re se ba mare dibata,
Banna ba lo mo isong tlhe itekeng
Kgotleletsang disa tseo di tukeng
Re tle re bone yo o bosisi thekeng.

Letheka mosimane wa mmantadile
Mangole a phetla dirope fa go padile
Direthe ga di a bopelwa lefela,
Direthe ke maremo go itsetsepela
Di itsa maoto go somoga dinala.

Ditlhaloso:

a) **magoleng**; masimo a a sa lengwang b) **masugwa**; ditonki tse go sa itsiweng beng ba tsone c) **bommankete**; basetsana ba ba itekanetseng d) **maruputlako**; lebududu e) **go thaya phiri**; go simolodisa sengwe

Baši

Nkgadima ka kwano moaparakobo
Ga ke kope dijo ke kopa 'pai la kobo
A e ka baya kobo o ka nkadima?
Ke kopa fela one motati wa kgama
Motati wa kgama ke okege dinama.

Baši nna kana ke kopa molelo
Baši ke kope dijo ke kopa molelo
A e ka baya dijo o ka di nneela?
Go bo o le ntšwa o ka se ka wa ntelela
O ka se kgwe lesapo wa le nneela.

Makokoroge tlhe ntshutela ke ore
Ke tshwerwe ke kgofe ke tla bo ke lore
Sesi sa mosi se nkapesa magalapa
O itirile ene mosira-ba-lwapa
Nngwe nako ke tla nna le la me 'lapa.

Ba na le dipitse lo a hutsahatsa
Nkemelang ke palame ke a putsaputsa
Nkemelang lo nkele molaetsa ke a rapela
Badimo koo lo ye lo re ke a botšhela
Kwano nna ke swa dikonang ke a lela.

Waareng o gamela ka fa sakaneng?
Ke duma mala ntshiela morophi mo nkgwaneng
Tlisa thothi ya dintšwa segolo ke ithelele
Ka ke mokgerwa ke nna kwa ntle le malele
Nna ke lala ke bina lentlope ka boleele.

Ditlhaloso:

a) **motati**; kojwana ya letlalo e e lekgwathi b) **makokoroge**;
motho yo o dikgoka c) **mogano**; marang d) **putsaputsa**; go tswa
dikeledi e) **dikonang**; setlhogo f) **morophi**; thothi g) **mokgerwa**;
ntšwa e e tlhobogilweng h) **lentlope**; korakora kgotsa go
kokonelwa i) **kgofe**; borokonyana

Robala Tshimega

Dikolobe di thisimetse botlhaba
Kopadilalelo a gakega go phirima
Dinaletsana tse dingwe tsa itshuba
Lewapi la ipipa matlho la ribama,
Diphala tsotlhe di ne tsa robaroba
Diphala tsa robaroba tsa hemahema
E tthanogile Phalane kgwedi ya moroba.

Kwa Mozambique go ole thwagadima
Bohutsana ke leokotsane la ditshoswane
Kgaga e raletse motse e sa gadima
Thakadu yone ya sasanka sekolwane
Bomatwetwe ba hupile a bone marama
Diphala tsa Mozambique di sitile bagolwane
Tsa Mozambique di dule ka di-a-maramara.

Monna o swela dikano tsa maikano
Morwa Machel o tswa malong a ntwā
Dingwaga tse some ruri ga se botseno,
O kuile gabedi gararo o kuela dintwa
“Aluta continua!” e le sone sefitlholo seno
O tshela ka bokgakga jwa ‘kanono tsa ntwā
O re ga le tlhaolele nageng letsholo leno.

Lepotokisi le ile ka motšeka o sa funelwa
Basadi ba diga masea ‘thari di thaphogile
Samora ga twe o sule go ntse go a ganelwa
Tikadikwe ya lejwe rotlhe re ntse re go lebile
Ke a go bona kuane-e-matlhong mogopolwa

Khutshwane he o a reng o gata o thaphologile?
Ditau tsa lengobo di go jele ga bo ga bolelwa.

Phelefu leina go rusa mhitshana le sale
Rona re tla go teelega o se boife phelefu
Bona barutegi ke bale ba pegile disale
Ba kwala ditso ba a go tthalosa phelefu
Aferika ba re o mo lwetse thata bo sele
O mo lwetse thata o ratha jaaka mofu
Kana leina go swa la bomajela-go-sele.

Ditlhaloso:

a) **dikolobe**; dinaledi b) **thwagadima**; bohutsana, seru
c) **leokotsane**; go se na bokalo kgotsa palo d) **bomatwetwe**;
dingaka tse dikgolo e) **di-a-maramara**; ka lepotlapotla
f) **itshuba**; iphitlha g) **tikadikwe**; bogolo h) **robaroba**;
tlabatlaba i) **lengobo**; sekgwa

Thubaruba

Difofu di ipitla matlho go perula
Dimumu mafoko di a momona fela
Phefo ya borwa e rwele dikgang
E rwele thotogadi e rwele dikgang.

Sedumedi se kitimetse maloba
Ngwana wa Leburu a bobaboba
A serega a tsenwa ke letshoroma
La tsididi ya mariga letshoroma.

Pitere Botha o ne a tswa a sutlha
A mumulala, botete bole a bo latlha
A itaya salutu a dumedisa Mandela,
Mandela phikgakgolo seakga-molala.

E rile Rolilhalha a tswa ga tsoga kgaruru
BoRoineke ba sitwa ke go bua Seburu
Ya nna dika-e-kgatlhe dilo tsa banyana
Rotlhe ra bo ra ngama ra bo ra tlotloana.

Kgwedi ya Tlhakole e tlhakotse modula
Ya tlhotlhora mabele a pitla dikgala
Ke fa Nelson a tshola sebube mogopong
Tse dintsho le ditshweu tsa lala letlhakoleng.

Makakatlele maina a fedile ke a latola
Kana ke ka bo ke go tshasa mebala
Makakatlele ke go tshasa 'pala tsa mpa
Ke go tshasa dipala tsa mpa go go lepa.

Seoka ema o lekole setšhaba sa gago
Bangwe ba ile sehopha ba jelwe ke gogo
Pabala ema o lekole matimela le motse
Bangwe ba meditswe ke selo se meetse.

Kota o letse le molelo ke a dumela
E rile go tingwa kota wa lala o bela
O bonesitse ditlhake wa di okama
Roben Island ke mosupi ka nama.

Tshimo ya gago ga se legolana
Ga e ke e ogolwa magatšwana
O e thaile ka moreo wa noga
Wa re o lentswe Ngope o mogaga.

Ditlhaloso:

a) **thubaruba**; ntšwa e e kwenneng, e e bogale, e e thulang e rubelele e bo e gagolake b) **go perula**; go leka go bula matlho
c) **sedumedi**; modumo o e ka reng wa leru o o tleng o utlwale go sa itsiwe kwa o tswang teng d) **botete**; go itepeletsa o rata go direlwa sengwe le sengwe e) **kgaruru**; lesukasuka f) **tša lala letlhakoleng**; ba nna mmogo g) **seoka**; phologolo e e phatlotsweng tlhako jaaka kgokong le nare h) **ka nama**; ka boene i) **legolana**; tshingwana e e sa lengwang j) **mogaga**; setlhatshana se se babang thata k) **dika-e-kgatlhe**; mainanatho l) **go ngama**; go lotagana m) go tlotloana; go kitlana m) **go pitla**; go thiba n) **sebube**; bogobe jo bo aphilweng ka madila o) **gogo**; selo se se tshosang

Tlhaselo ya tsie

Tsie e ka tla e bapile le tlala
Ke ka tsaya tlala ka tlogela tsie
Selo se diphofa ka se itatola
Ke se leleka e bile ke sa se die.

E tswa go utswela lobopo kgakala
Ya re leretse lesogodi re le lebetse
Rotlhe ra gakgamala ra akabala
Ra ribama ka ya sebetse re se batsetse.

Baneng e lerile boitumelo phakela
Ka ba bonye selo se sa leng se ile
Bommaabo selelo ba se phakelela
Ba se phukga ka ba itse thobo e ile.

Mabele a ne a tlhakola modula
Ra phakelelwa ke tsie segongwana
Tsie molomo ya tla kwa morago e gala
Ya tla e thibile e ntse digongwana.

Ba Temo-thuo ba akofela go tlhagisa
Ba re ga e jewe sekome e a baba
Ba re ka tšhefi ba ya go e tlhapisa
Ba e tlhapisa ba e tlosa bobaba.

Ga e a re go kgemetha ya sadisa
E kgemethile masimo le naga ditlharapa
Ya tsena dikgetseng tsa banna ya swalaisa
Ya phatlalatsa 'dikadike tsa madi segopa.

Ditlhaloso:

a) **lesogodi**; bontsintsi b) **ribama**; go robala ka mpa c) **tsie segonwana**; tsie e tshetlhanyana d) **tsie molome**; tsie e khubitswana e) **phukga**; go ntsha dikeleldi thata f) **modula**; lorole lo lo nnang mo seakong pele ga ditlhaka di goloka g) **kgemetha**; e e ja h) **digongwana**; makgamunyana i) **sekome**; bopi jwa tsie e se na go apewa e bo e thugwa j) **swalaisa**; go feleletsa

Boydagolo ~~thata~~ tala

Tshwanologo

Sa lekgorokgoro Setswana se ile
Sa mmakgomasaboloko ruri se ile
Diphetogo ruri di tlike ka mmetela
Koloi kgothokgotho ga e sa bonala
Lekaba ditomo le sa le di latlhile.

go siamela lea boikunelo

Re tobetsa metobetso go pharatlhela
Kalapa-a-sala ^{tsela} tota re setse re mo iteela
Mogoma ^{mogoma} mpaadiatla ga re sa o baya sebetse
Tshukudu ya temo ke yone molala thite
Dijwalo di sikelwa manno ka di mabela.

Motshotelo le one o tsaletswe ditlogolo
Menontshane ya bošwa makgolokgolo
Makgolokgolo e bonwa ka papetlana
Monna o ngwaa kgetse le e le potlana
Ga e bonwe ke monna a itlhaba ngololo.

Mosimanyana ke goletse sentlhageng
Mme letsatsi leno ke buela phetogong
Dikago di maphatsiphatsi di a tsabakela
Di bapotswe ka ditshipi di a lakasela
Dingwe e bile tsa re di ya legodimong.

Yoo Lowe kapari ga e sa kgabola
Yoo Lowe kapari ga e sa balola
Rona re khokhoba ka dikhai makau
Matsela rona re apara diseisei sekau
Ga re nosi go setse go na le mapantsola.

Ditlhaloso:

- a) **lekgorokgoro**; bogologolo tala b) **mmakgomamasaboloko**;
bogologolo tala: dipolelo tsa re e ne e a re go le tlala go jewe
boloko c) **go pharatlhela**; go siana ka boitumelo d) **kalapa-a-**
sala; tsela e) **mpaadiatla**; mogoma o o sekara sengwe fela o o
tshwarwang ka diatla. f) **sikelwa**; senkelwa g) **papetlana**; ledi
h) **go itlhaba ngololo**; go itlhokomolosa i) **tsabakela/lakasela**;
phatsima j) **khokhoba**; go tsamaya motho a gata ka thata
k) **diseisei**; matsela a a matsatsa

Ditlhabologo

Setla mhago re itshobasobe
Re tle re rake letsatsi go babela
E re Mmanoko re mo dilole tsebe
Metsimotlhabe re fete re mo lebela
Re tla kgwa mothebele re beile tsebe.

Letamo le epilwe kwa Gaborone
Ga le a tlala metsi le tletse tlhapedi
Tamong menate yotlhe e elela gone
A re ye go kgotla tswina boeledi
Re tloga re khutla re ise re bone.

'Tshelo jwa toropo ke matlhomaganyane
Go baa tsebe go fapaana le mogatelo
Go oba letsogo go batla boranyane
Lefatshe le kalwa ka loso jaaka moilolo
Bangwe ga twe boBaši ba tshailane.

Ditlhaloso:

- a) **mhago**; dijo tse di pakiwang go jewa kwa pele
b) **itshobasobe**; ipaakanye c) **go babela**; go tswa d) **mothebele**;
setšhwe, mokhu, motsapa e) **re beile tsebe**; re robetse f) **khutla**;
swa g) **mogatelo**; kgongwana e e setseng e palangwa ke dipoo
h) **moilolo**; molelo o o ethimodisang bananyana i) **tshailane**; ba
a sailasaila

Letsema

Ka kwano ga rona re seopo sengwe
Re bitietse logora ra tswala mhiko
Ra thiba meholela yotlhe ka bongwe
Ka kwano re bothile ga re na mafoko.

Sejaro rona re itse sone sa dikgagara
Sa motho re se utlwalela ka batsaamolelo
Thoteng eno mmogo molelo re a o ora
Re tsoga makuku go besa magopelo.

Re kuka phakela re beole makabu
Re nwele ka tlhofi re kikitsetse lephakela
Re kwetoge ka e nngwe re phura kabu
E re di phoka re nne moko o thata dipabola

Batswana ba segile tema ka mafoko
Ba rile moroto wa o esi ga o ke o ela
Ba raya go le monate le go le bothoko
Kgetsi ya tsie le yone ya re ntshwaraganela.

Ditlhaloso:

a) seopo sengwe; go utlwana b) **bitietse**; tlhatlaganyeditse
c) **mhiko**; letlhaku le le tswalang mo kgorwaneng
d) **batsaamolelo**; batho ba ba iphetelang fela e) **mehoholela**;
dipula tse di nang ka diphefo kgotsa go tsenya phefo fa gare ga
batho f) **sejaro**; taola g) **dikgagara**; bola h) **makabu**;
ditlhatshana mo tshimong i) **kikitletse**; tshwere ka thata j) **kabu**;
mmidi o o apeilweng o le nosi o sa tlhobolwa k) **di phoka**;
dikgomo di fula mo mosong di tloga di ya go gangwa

Di ya maleng

Lenaga ke tshimo e se keng e lengwa
Moretlwa wa mphula-ke-ntse motlele
Thetologa putswa-pele ntlalntlale
Re ja digwere botshuge le dirowa.

Letlhahula letsogo le tlhoka molatswi
Dikgankana boreledi di a relelaka
Fa go phothwa go jeswa letlhaka
E le ntlale matsogo a tlhoka balatswi.

Sephetso ga se molato ke a dumela
Ke letse ke eme fa marikisetsong
"Ice pop" bana ba e digela mometsong
Bonnake "yokate" ba ntse ba e lelala.

Kwa lwapeng go nkg a dikhanakhana
Go apewa diboko le dingwe digwere
Di tshelwa kgatsele ya 'kgomo tsa dikwere
Di tshelwa kgatsele ya 'kgomo tsa diganana.

Ke batla dithotse go dira boboko jwa phiri
Gape ke tsoga ke ya go kopa morobolo
Letloboro ke tla a le dira ka podi ya robolo
Lengangale le letshotlho ke di tsoma sephiri.

Ditlhaloso:

- a) **mphula-ke-ntse**; moretlwa o o sa golelalng kwa godimo o le ngwana a ka kgonang go o iphulela b) **motlele**; bontsi
c) **dikgankana**; marotse a a apeilweng d) **dikhanakhana**; dijo

tse di nkgang monate e) **sephetso**; go fetola maikutlo
 f) **dikwere**; mengala g) **letloboro**; nama ya podi kgotsa nku e e
 kgobilweng e bo e tsenngwa mafura a lemipi; e matsiditsidi h)
robolo; podi e e godileng e e itekanetseng i) **boboko jwa phiri**;
 dithotse tse di thugilweng, tsa kgabakgabisiwa tsa bo di lokwa ka
 letswai j) **morobolo**; legodu la marotse le le tsentsweng dithotse
 k) **lengangale**; marotse a a tlabetsweng bosesane a bo a omisiwa
 l) **lets'hotlho**; mmidi o o aphilweng o bo o photlwa, o tloge o
 omisiwe.

Morwalela

Maphothophotho a godimo
Marobaka lore lo kgopo
Mapenolole wa go tlala dikgopo
Mathuba boChobe 'oka tsa Modimo.

O pelesa rammala pedi
O phatshwa ya godimo
Morwala magogodi godimo
O rwala godimo o se na sedidi.

Mosia-ka-tlhogo ya motho
Ntšhwe wa mothubalebelo
Patakela e e maoto a lebelo
Kapesa-legoko le metse ya batho.

Segagabi molelemedi
Sumake wa 'nko dikgolo
Sumake wa mosumo mogolo
Segagabi sa selelemedi.

Ditlhaloso:

a) **maphothophotho**; metsi a a boitshegang b) **pelesa**; kgomo ya pholo e e kileng ya bo e rwala dithoto c) **magogodi**; sengwe le sengwe se se tsewang ke metsi fa a fetang teng d) **legoko**; felo fa go fisitsweng ke molelo mme go ise go tswe tlhaga

Bongola

Rre o bipile mokgatlha boboso
O khunkhetse o bobosoboso
Mokgatlha bonolo o a tlhotlhorega
Botshwele le tshoswane ba a ragaraga
Thethe e thithisa mmele bongonongono.

Mohumagadi a se nang morafe o nonne
Basadi ba kgosing ba rwele korone
Lemipi la nku le apesitse tshekeletsa
Lewapi godimo le apesitswe botsatsa
Lewapi godimo le tshasitswe tsholo.

Dipeolane di kadile lewapi
Di thelela bobe jaaka ditlhapi
Kgokong le tholo di sotse boboa
Fa di bolotse di ela ruri ga di sa boa
Ka di akola di rathwa ke mpa-mpolae.

Motlhwa o sa le o rurusa diolo maloba
Mesosopa e nyele yotlhe ka bo ka leba
Medimo e e nko e metsi e ntse e dupadupa
E phelelatsa dinko lefaufaug e dupa
E dupelela medupe medupa naga bophala.

Ditlhaloso:

a) **mokgatlha**; letlalo le le omeletseng b) **bobosoboso**; go kolobile thata c) **thethe**; seboko se sesweu se se bonalang fa go le bokgola d) **bongonongono**; go se na malokololo e) **korone**; hutshe ya segosi f) **tsholo**; mahura a a omisitsweng

g) **mesosopa**; diolo tse ditelele h) **medupe**; dipula tse di nelang
ruri di iketlile, go se na dikgadima le fa e le medumo epe

Goinewang.

Lehuma le botlhoko jang wee!
Le na le dikai di botlhoko wee!
Lehuma le nwa madi jaaka tsitsiri
Le mona ditshika le gopele ruri
Motho a swabe e se lengangale
Motho a gwame jaaka kgole.

Lehuma o tlhotse o paletse lefatshe
O paletse ntsho le tshweu ka botshe
O ikanne wa tlhola sika lwa motho
O padile a ipitsa seganka motho
A bo a khubama ka mangole a go hepa
A tholega a ineela diatla a di opa.

Monana o setlhafala jaaka sebafole
Rramapeka le Mmamalabola ba lele
Ba gama ngogo dikgomo di le teng
'Huma le moka jaaka monang tsebeng
Le moka sedintsi di mema kgamelo
Dintsi di moka kgamelo e tletse lehulo.

Goinewang ke ka bo ke na le thata
Goinewang ke ka bo ke letsa lepatata
Ke letsa Khumo le Lehuma ke ba botela
Ke kopa Khumo Lehuma a mo rapela
A re Lehuma tota a ko a re itshwarele
A mo rapela a mo lala ka 'tlalo la mmele.

Ditlhaloso:

- a) **lengangale**; marotse a a tlabetsweng a bo a omisiwa
b) **gwame**; omelele c) **sebabole**; letlapa le lesweu le le bolayang
dijinyana ka monko d) **ngogo**; phologolo ya mainane e e sa
tsweng mašwi e) **moka/mema**; phuthaganela f) **lepatata**; lonaka
lo lo lediwa mo kgotleng go epa pitso g) **botela**; tlakisa h) **ka**
'tlalo la mmele; ka go tsalwa mmogo

Setwatwa

Ke tseo di feta di bopeletse ditšhampana
Ditlhare tsa mahudiri di omeletse dikala
Dikala tsa tsone maswa-a-eme a dikala
Gareng ga tsone go tshebetha thabana.

Ke tshetlhana setoboko setoboketsi
Dipoo le dipowana di kile tsa ithakgatha
Di jele makgonatsotlhe le mokgompata
Dipoo tsa itaa mpipi, mpipi a sala a rile tsi!

Ke mogotlho ga o kokonwe makwati
Ke pinagare ke yone tlhola-e-eme
Ke kota ya motswere ke moswa-o-eme
Ke morukuru ga o ke o tswa kgobati.

Setwatwa ga se ke se tsofala
Ga se na bana ga se na dikokomana
Ga se itse go taa maina ga se na bana
Sa sone se itse go ja motlhaka se o lala.

Ditlhaloso:

a) **ditšhampana**; mmala o o magweregwere b) **tshebetha**; go tsamaya mmele o wela ka fa le ka fa c) **setoboko setoboketsi**; selo se se mafura

Koloi kgothokgotho

E raletse tsheleseleng kgoladisa
E gata ka sone setlhako sa badisa
Dikgole tsa sone ke dikota dikomota
E a bo e lemile lepetleke popota.

Boruthwe kgoladisa ya ga Mmadisanyane
Kgoladisa o leka bangwe bontemekwane
O a bo a leka makaba mekwatla go temeka
O raletse dipowa o sega mošawa mapeka.

Tshika-di-thata o ya go kamama mokgweleo
Tshikhitshane o eme sephetsa lephaleng leo
Fa le tlhaba morwalo o tla bo a o tshitholola
Bo o sa o tla a bo a gogomometse a olela.

Dilo tsa gompieno ke tseo, dilo dilelemedi
Dikara di kopantse mafelo le Kgalagadi
Dilori di fetile kgoladisa a sa kgothosela
Tsa feta kgothokgotho a kgokgothosela.

Seabe sa gago rralepetleke o se dirile
Ga re le yone ya Maburu tiro o e dirile
O ba faloditse mmusong ba sa o rate
BoPiet Retief Makgoa ba sa a rate.

Ka nako ele thamo ya phala e hubitse
Fa le rona Seburu re ne ra bo ra se itse
Ra ithuta Seburu ra nwa kopi ya mmuru
Ra bua Seburu "boVoortrekker" re le Maburu.

Ditlhaloso:

- a) **kgoladisa**; selo se se kgonang go gata disana di bo di kgolega
b) **dikomota**; dikgong tse di thata c) **boruthwe**; selo se se bonya
d) **bontemekwane**; ba ba temekang e) **mokgweleo**; morwalo
f) **tshikhitshane**; bojang jo bo rulelang matlo g) **lephala**;
mogobe o motona h) **sephetsa**; go tletse i) **tshitholola**; rola
j) **gokgometse**; go ema ka tuulalo k) **rralepetleke**; koloi ya
kgothokgotho l) **mmuru**; kofi e ntsho e e ratwang ke Maburu

Pidipidi

Ke kana ka banna botlhe
Nna mmidibidi wa dinong
Ke matlabane wa botlhe
Dinao-di-bokete wa bonong.

Dinao di bokete go sepela
Mme di bofefo go kukega
Matlabane lewapi ke le lelala
Nna le nkgodi re akaakgega.

Dinonobi tsa lona ditshwakga
Dikepe tseo ditshwakgana
Matlabuele ke ka duba thankga
Bophalaphala go bone ka re na!na!

Sepela matladithetse o menoge
Akofa e a re go ya o lale digobo
Tshimo ya gago e bone masenagoge
Bolobeto ba sale ba e leka marobo.

Ditlhaloso:

a) **mmidibidi/matlabane**; bokhutshwane b) **dinonobi**; dilo tse di tsamayang mo metsing c) **matlabuele**; selo se se tsamayang jaaka seso d) **duba thankga**; dira ka natla e) **bophalaphala**; metsi a mantsi a a ikadileng f) **o lale digobo**; o lale nageng g) **masenagoge**; dilo tse di maswe h) **bolobeto**; boesemang

Seromamowa

Bonang losika loo-mmalabadi
Ngwanake a ka se nyalwe ke lona
O ka serega kana ga lo na thwadi
Seromamowa ke sejadikatana
Ke tsebe magogorupa wa setlhodi
Ke magasaole wa makgerekgetšhana

Morongwa kgakala a sa gane
Moyakgakala go bo go ngotlege
Tlhoka-motlhala sannawane
Le a gatileng ga go lemotshege
E lala e gala ya masigo nonyane
Ba magalamasuke 'tokololo di robege.

Bana le ka bagolo ba go sema tloloko
Ka ga o ke o lapa ditshika tsa tlhogo
O tlharaganya fela ga o re sepe ka boroko
O utlwana le gone go kalapa setlhogo
Nako nngwe o tla thubega wa tlhogo moroko
Boboko bo gasama bo selwa ke dikgogo.

Motlhoka tlhong wa senyetse
O roma mowa bana ba ile kae?
Ga ke moopana bana ke ba tsetse
Ba unyaletse le naga go batla mae
Ba teng, Suphasoniki ke mo tsetse
Tšhampione ga ke itse gore o kae.

Ditlhaloso:

- a) **serega**; go sa thulameleng sentle b) **sejadikatana**; selo se se selaselang c) **magogorupa**; yo o tsayang gotlhe d) **magasaole**; yo o gasagasang e) **makgerekgetšhana**; dilwananyana tse di tlhakathakaneng f) **sannawane**; motho yo e reng go ilwe letsomo a sale bafudi morago a etla a bua tse di suleng g) **magalamasuke**; mafega h) **moopana**; yo o sa tsholeng i) **unyaletse**; phatlaletse

Lewatle

Morobana o itoga dimelemethe
Mmmadipela o a ikotlolola tubana
O belege morwalo semelemethe
Digagabi tsa metsi, dikepe le diketswana
Ke bonye o phoka diphulo o kgwa mathe
E bile o ntse o itoma o ipolaya malana.

Bophalaphala dilo di ka bo di itirelwa
Ke ka bo ke go kuka ke go romela gae
O ko o ya go okama naga mmolelwa
Gongwe marothodi a ne a ka kotama gae
Ra tle ra ikutlwise bopelotshweu ra nelwa
Le dikoko di setse di husitse ga di bee mae.

Go kile ga twe ke itatlhele ke go gobue
Ka lela sengwana ka ikepela ka dikgono
Ka ke tswa mekwakwading ke sa go kue
Mekwakwading le metlhabeng ke sono
Kana le diphologolo tsa gago ga di bue
Tloga di itlhome ke le mosenya-kutlwano.

O tseisa sedidi o bilola matlho a lebile
O ferosa dibete ka makhubu a gago
O makgethe ka go latlha dilo fa di bodile
O seithati ga o rate go jesiwa magogo
O matepe ga o rate monko wa podile
Ga o rate ope monko o rata wa gago.

Ditlhaloso:

- a) **dimelemethe**; go itira makhubu b) **tubana**; bonamagadi jwa botuba c) **bophalaphala**; metsi a mantsi a ikadile d) **mmolelwa**; yo o sa tlwaelesegang e) **gobue**; go ralala metsi f) **mekwakwading**; kwa go kwakwaletseng

Šapamarine

Ga o bolo go dika o bolelwa
Bonokwane o tswa najo kgakala
O kile wa ralala madiba wa lwa
Megaka ya Mendi ga e a go lebala.

Ditlhapi tsa metsi o di phadile
Wena o tlhapa kwa go didimetseng
Teng teng kwa go tweng go padile
Kwa teng teng kwa go rutubetseng.

Borre ba kile ba go nkaela
Ka ba kile ba tlatlalala le naga
Nako ya Mojeremane a segelela
Diteme di gaka banna ba raga.

Ke ne ke itlhome go tewa setokana
Alenko go tewa moteputepe wa selo
Ke tsene ka latlhela bofufu segwabana
Ka bofufu ka bona monepenepe wa selo.

Ke ile ka ema morago ga dibona-kgakala
Ka tshoga ka ke bona godimo ga metsi
Ke bo ke senola merafe e tlhanasela
Merafe e le letshitshing godimo ga metsi.

Ga se yole wa maloba wa ga Hitlélara
Wa maloba a batla magala go kukela
Yo o jele mathe a bana ba ga Hitlélara
Yo o jele mathe a bana a ba a kekela.

Borre ba tšhomile ba re “šapmarine”

Ka ba utlwile beng ba go taa leina

Ba tšhoma leina ba re “submarine”

Ba re ke la selepe sa marinane leina.

Ditlhaloso:

- a) **rutubetseng**; kwa go iketlileng b) **moteputepu/monepenepe**;
botelele c) **go kukela**; go tuka ka bonya d) **go kekela**; go gola
e) **marinane**; selepe se se seng bogale

KGAOLO YA BORARO

Poko ya segologolo

Kgosi Seepapitso IV - Rre Sekokotla Kaboeamodimo

A ko lo reetseng ba ga Mokgalo
Lo tlhwae ditsebe lo reetse thata
Lo reetse banna ba ga Setlhong
'Tlhong se mebitlwa se bonnye bogolo
Ga se ke se huparelwa ka seatla
Bonnyenye jwa sone go tutuga
Lo reetse ke boka sefaratlhatlha.
Tlhwaang ditsebe basimane ba kgosing
Lo ke lo reetse basimane ba Makgonya
Barwa Modisana lo reetse thata
Tota monongwaga ga ke lo umake
Ke feta ka lona ke a tlhwatlhwaela
Ke bua le banna ba kwa Lesotho
Ke bua le lona maaparakobo
Ke bua le banna ba Thabantsho.
Ke re lona koo banna ba Thabantsho
Rwalang ditlhako lo itlhaganele
Lo tle ka Maseru lo ba kakanyetse
Lo ke lo utlwise Morena mafoko
Lo be lo utlwise Bereng Mafoko
Lo tle Kanye lo tle go bona makgethe
Lo tle go bona Kwena e iphetotse
Lo bone Kwena e tlhatswitse mmala.
Lau le mo ga Ngwaketse lešaoka
Setlhare seo se moriti motona

O nnwa ke basimane ba kgosing
 Rona ba dintlha re kakoba fela.
 Batlhanka emang lo se kanoke
 Lo kanoke morwa Mohibidu
 Ke morula lo o batlele lešaba
 O tla a jela ka Morena dinama
 O nwela ka ngwana wa kgosi mafura
 O nwela ka morwa Seepamorafe.
 Morena wa a ka ke a go leboga
 Khunohu yooratshosa-a-Moleta
 Patakela e mo Matsaakgannye.
 O neetse ngwana wa kgosi setilo
 Ke bone fa o mo apesa letlalo
 Kobo ya nkwe gore e mo tshwanele.
 Ke ema fela ke sa re ke sweditse
 E bile ke a re ke swetsa go bua
 Maboko a a ka ga ke a a swetsa
 A morwa Sebako a nthapelele
 A ko o rapele morwa Dikgageng
 O rapele kgosi e nkatlanetle
 A nnee kgomo ke e go e anywa
 Ka kwa ga Ramonnedi ke kotame fela
 Ke eme fela ke sa kganela sepe.
 Kana motho a boka o itatswa mabogo
 Ka ke itse ke boka sefaratlhatlha
 Ke boka motho o marapo a thata.
 Ke sale ke golodika phalafala
 Ke boka ke phaphalala magalapa
 E bile e kete ke boka molekane
 Ke boka Tlammane ooraSekalaba
 Yo o se keng a siela motho mopere

E a re fa o re o mo kopa mašwi
 A gane a ikgagola diaparo
 A re romokane e tla a gana go tlala
 Lobebe lo lo jelwang ka borotheo.
 Monkanaaka morwa Sekalaba
 Nkadima pitse ke a go rapela
 Nkadima pitse ke ya Morolong
 Ke palame ke ye go boka Morena
 Ke boke Besele morwa Montshiwa
 Kana kgotsa ene nka itatswa mabogo.

Ditlhaloso:

a) **setlhong**; phologotswana e e nang le mebitlwanyana mo
 letlalong b) **go tutuga**; go gola ka pela c) **tlhwatlhwaela**; go
 tsamaela pele c) **maaparakobo**; Basotho ka ba rata go apara
 dikobo thata d) **makgethe**; botswerere e) **lešaba**; letlapa le
 lesweu le le thubegang motlhofo le go gojwang megopo,
 dintshwana, dikgamelo le didirisiwa tse dingwe tsa logong ka
 lone f) **patakela**; yo o lebelo g) **nkatlanetle**; a nkatswe/nteboge
 h) **sefaratlhatlha**; motho yo o majato, yo o faratlhatlhanyang
 i) **golodika**; go buela ruri j) **romokane**; tankanyana ya sepako sa
 metsi

Kgosi Lenchwe 11 - Rre Jonas moremi

Dumela lethulantwa la'a Kgafela
Lethulantwa la 'kgomo di bolola
Goroga ka pula moanasebata
Pula e go nele tseleng Mokgatla
'Tlhokwa di robege seloka o fete.
A leru le ke le okame Phuthadikobo Morena
Le ke le tlhome ka moso 'kgomo di bolola
Le ke le tlhome ka mabololo a dipodi
Le tlhome ka mabololo a 'nku tsa kgosing,
Mo go robetseng teng beng ba merafe
Mo go robetseng kgosi Ramatlakana
Le rrakobo-ya-kgomo maapesa-ditšhaba
Ka e le makhurumetsa a merafe le batho,
Gore e re ka ke medimo ba lale ba di kanoka
Ba lale ba di apaapa manenyana
E re ka moso di ya go gata masimo di bo di alafilwe.
O tlhabe dikgomo ngwana'a Matšhama
'Kgomo o tlhabe tse di nemeru
O tlhabe tse di merotwana e teng.
O fe ka mabedi ngwana'a Mokgatla
Ka 'tsogo la nja o tsee tlhomedu
O nne o tlhomelele batho magopelo
O sa lebale ba ba kwa Mmamitlwe
Le kwa Mmakau le kwa Marapyane
O sa lebale kwa ga Mosetlha-a-Magana.
Wena Kgabo tlhabolola morafe wa ga rrago
Tlhabolola Bakgatla ba ga Kgafela
Mme diphathi tsa Bakgatla o di tlogele
O tlogele Ipelegeng le Remotshwere

Ka tseo ga se diphathi tsa sepe re di bone
 Ka di kile tsa tsenya motse leferetlho
 Ra be ra se ka ra tlhola re ja dinama Morena
 'Nama di jewa ke ba'a bo Remotshwere.
 Ba ne ba tshela ba re thotheletsa morewane
 Ba re tsholela mo dikotlejaneng
 Gore fa re ja re se ka ra ipeela.
 Mme Kgabo e rile fa re ntse re tswelletse
 Kwa morago ra se ka ra ba ra kgatlhega
 Fa Ipelegeng a iphetola Lekganyane
 A be a sutlha ka motse a tsamaya
 E rile bo o sa a tsena kwa Lentswelemoriti.
 'Phathi tsa bobedi ke Foranta le Tomokoraga
 Le tsone Mokgatla o di bone di se ka tsa go jabetsa
 Ka Tomokoraga e ntse e le ene Remotshwere
 Ka e a re fa o bua le morafe wa gago
 O re lona Bakgatla lo ipatlele monna wa motlhalefi
 Go be go twe o fathile mmuso
 Ka le tlhaba o tloge o romelwe ka kwa Segeng.
 Mme gola o tlhogole ngwana'a Matšhama
 Gola o tlhogole tau ya Mathulwa
 O godile o totometse wena Lenchwe
 Wena wa'abo Motlatsi le Gasetshwane.
 O kana ka modipe a tlhatlagane
 O kana ka Modipe le Tshwenetshwene
 O kana ka banna boLewaneka
 O kana ka MmaTšhaka Letebele.
 Kana e go gorositse tšhatšhaoka
 Pududu yaa'bo Mmakgabo le Mogatosi
 Ka ga e sa tlhwe e le kwebu tšhatšhaoka
 Ka e godile e bile e fetotse mmala.

Ke e kwebu, e phitshwa, e e 'tedu dintle
Ya thaka'a Mafiri a ga Ramono
Mafiri a matona a ga Radira-a-Phalatsa
A a gapileng lefatshe ka kwa Segeng.

Ditlhaloso:

a) **seloka**; bojang jo bo sa goleleng kwa godimo jo bo nang le
dintlhanyana tse di tlabang b) **nemeru**; tse di gwetsweng
c) **tlhomed**; thupa kgotsa legonnyana le le tlhokoditsweng kwa
nkong d) **leferetlho**; ketsaetsego e) **morewane**; molemo
f) **jabetsa**; tsietsa g) **pududu**; mmala o o sa itlhaloseng h) **e**
phitshwa; e ntsho i) **mafiri**; leina la mophato mongwe kwa
Kgatleng

Kgosi Diratsame Gobuamang - Mme Sejakgomo Mookodi

Diratsame ke moselesele
O tlhaba a salela makapetla
Go sale bolota go sale botlhoko.
O bo o se pelo Diratsame!
O nama o tsaya tshwene ntswa o se Mokgatla
O le Mokgatla wa Sefikila!
'Kgomo tsa kgosi magodi ga di gake
Di bonywe ke Maganela a potlaka
Ka e le magangwa a ga Kanyane
'Kgomo tsa ga Mmadira-a-Mongala.
Ngwana'a ga malome Diratsame
O kolopa jang ditau?
Mme ntlha o di kolopa boatla
O boa o ikaega ka morula wa ga rrago, Gobuamang.
'Ntswanyana tsa gago Diratsame
E rile di utlwa mokgosi o lela
Tsa tla di pharitlhapharitlha
Tsa re, "A di mo jele Diratsame?
"Diratsame a di mheditse?"
A re, "Ke fano ditau ga di a mpolaya
"Ke ikaegile ka morula wa ga Gobuamang."
Ngwana'a ga mmaseboto-sa-dinawa
'Nawa di kile tsa bipela Batšhadibe
Tsa bipela baji ba tsone.
Ngwana'a 'podu tse dinaana
Tse di mmala mongwe fela
Go a be go rewa ditshephe.
Ngwana'a mosadi wa Kgalagadi
Kwa Kanye le Kanyane le Mmadira ba tswang teng.

Ditlhaloso:

- a) **makapetla**; makwati b) **bolota**; borokhu c) **magodi**;
dinonyane tse dintsho d) **pharitlhapharitlha**; di tabogile
e) **seboto/semoto**; dinawa tse di sa tswakiwang

Kgosi Sechele - Rre Ratlou Sebetlela

Rramokonopi wa boKgosidintsi
O tlhotse a konopana le Poulwe
E rile kgantele Poulwe a lapa
Ga sala go konopa Rramokonopi.
Kwena utla hutshe ya ngwana wa Leburu
O bontshe babinakgabo botshelo
Ba tle ba tshele ka wena boRramogotswana
Ba go thele madi a kgofa ba fete
E bo e re dimo a sale a a ja wena wesi fela.
Molapo wa ga Nkane-a-Masilo mowela-difofu
Ga o welwe ke ditlai fela o welwa gotlhe
Poulwe o o wetse a sa o bone
A rototse matlho a ntse diroto.
Phefo phaphama ya matsietsa
E kile ya tsietsa Rrakgagamedi
Ya ba ya tsietsa Ramosenyi logaga,
Bakaa ka e le baitse dikgaga
A re tsome! a tsena mo legageng.
Banna ba batona boRamogwana
E rile fa a tswa go rema letlhaku
A re kokwe! a tsena mo seriteng.
SegaMmangwato e rile se tloga
Motse ga sala wa babina dipina
Ba setse ba bina Mmamolebile.
Barwa Mere ba re ke etile
Kukama ka re ke etetse morafe
E bile ke etetse Rramoswaana'a Kgama.
E rile ke fitlha ba re
"Sa ngwale ga se a tswa"

Ka re, "Ke metse ya eng e ntseng jalo?

"E se keng e bonwa matlhakore

"E ntseng e bonwa mahudiri fela?"

Ditlhaloso:

- a) **rramokonopi**; motho yo itseng go fula b) **utla**; phaila
c) **go thela madi a kgofa**; go bakela motho mathata d) **ditlai**;
diso e) **diroto**; a tswetse kwa ntle f) **phaphama**; e e tsubutlang
g) **serite**; thito ya bojang h) **ngwale**; lekawana le le tswang go
rupa

Leboko la Balete

Matebele a mantsho a ga Masodi a Mphela
Ba ga selala le namane letlhakoleng
Dirobaroba matlhakola
Di a robile fela di sa tla go a lala
Di tsoga di gopola letlhakola lengwe
'Namane tse di dinaka di diobe.
E re e re gou! e re goo!
O e tshabele mogotlhong
More wa nare ga o lebalebelwe
Ga se mmutlwa ga o tlhomolwe
Mogatsa mmolaanare o ja a batla seantlo go sa le gale.
Kgodumo e maboo mabe
E a re go boa e gabalale
Barwa pataolo tsa mere
Barwa motlhana o tlhokile batsei
O jelwe ke magakabe le manong.
Barwa kgodumo ya leselesele.

Ditlhaloso:

a) **matlhakola**; ditlhatshana tsa losika lwa motlhajwa b) **diobe**;
tse di obegileng kwa dintlheng jaaka tsa nare c) **seantlo**;
tsamaiso ya gore fa rre a tlhokafala monnawe kgotsa mogolowe a
bo a tsena mo ntlong ya gagwe a mo tsholela bana d) **kgodumo**;
poeletso kgotsa go direla sengwe gangwe e) **pataolo**;
khutshwafatso ya dibataolo, mafelo a a sekeng a ema metsi, a a
tsholetsegile go se kae mo lefatsheng

Leboko la Bakwena

Dikolobe tsa ga Mheta-a-Mogale
Tse di tlabang nts'wa di hulere
Boijane ba ga kwetlakwetla
Selemo bo a bo bo tla jang?
Ke maganana mankga nama
Mankga 'nama di mafura.
'Tshoswane tsa go loma botlhoko lesonya
Tse di lomileng Kabane a kakabala.
Motlhakola o montsho
Wa ga Mmaseadingwana sa marumo
Makgakga a mantsho
A mmaseote sa naga
Ba ba suleng ba se na mmolai
Ba bile ba se na tsebe ya go utlwa.

Ditlhaloso:

- a) **di hulere**; di lebile go sele b) **boijane**; bana ba tsie
c) **maganana**; batho ba ba sa ntsifaleng ka pela d) **kakabala**; go
gakgamala mo gogolo e) **makgakga**; ditlhare tse ditonanyana tse
di mebitlwa, tse di nnye di le mebitlwa di bidiwa makgakgana

Leboko la ga Mmokwa - Mme Thebenyane Mmokwa

Ke motho wa ga Motlhabiwe
O tllabile badisa
O tllabile badisa ba Manaledi.
Metsi e a re a fitlha go letlapa a utlwale
A a bo a ntse a batla go ipatla lephothophotho.
Kgantsi o se ka wa feta balala
Wa feta 'kowa tsa basadibagolo le bannabagolo
Ke 'kgomo tsa dikwere tsa ga mmaRaphogole
Tsa dikwere maraga di raga.
Ke ngwana wa ga Sekgatlha-se-modumo
Sekgatla-se-modumo sa ga MmaSera-sa-banna.
Mosadi fa a le sebuo se thata
Lo mo agele mo serokamelong
A tle a bue a okame banna.
Fa o le phifa ke phifana
Re rekilwe maloba ka kwa ga Maruapula
Gore re tle re kgatlhanele mo 'sakeng
Re tshwane ka mmala 'sakeng.

Ditlhaloso:

a) **lephothophotho**; metsi a a fetang fa go kgokologang a bo a dira modumo o mogolo b) **'kowa**; khutshwafatso ya dikowa; batho ba ba sa itekanelang mo mmeleng c) **dikwere**; ditsenwa/mengala d) **sebuo se thata**; yo o buang bobbe e) **serokamelong**; mo mpepeneng f) **phifa/phifana**; mmala o montsho

Rre Kerapetse Gaitsiwe - a ipoka

Ke morwa 'tlou diepa gale
'Tlou go epa tsa mokolonkwane
Tlou kgwaa 'naka o latlhe
Sesweu se ganong se a bolaya
Kolobe o sule ka 'nakana di le ganong.
Ke morwa Matsankole kukama e a tlhaba
E tlhabile 'ntšwa tsa me ke le letsomong
E di tlhabile le go tsoma ga di tsome.
Ke e phatshwa ya ga Rrammeto
Ke nna tlhabaka e dibola
Kgomo e tswa Mokwena e bodile ga e jewe
Kana bana ba e e ja ba ka tsenwa ke mala.
Ke mokete wa mmaramane
Ga ke ke ke jewa dinama
Kana mokete wa kgomo o a jewa
Wa motho one ga o jewe.

Ditlhaloso:

- a) **mokolonkwane**; dikhuti mo molapong kgotsa legaga
- b) **sesweu se ganong**; meno c) **matsankole**; dinaka tse di bogale
- d) **tlhabaka**; mebala e e tlhakaneng e) **mokete**; lengapa
- f) **mmaramane**; selo se se tsamayang ka go ikgoga: se se phuphamang

Leboko la pula - Benjamin Jannie

E tsile ka diphefo tibela batho
Ya gasa metsi dipata tsa ela
Matlametlo a intsha mo dikgageng.
Ya rathaka tladi moloi a tshoga
A re, "Ke ditirwa e tsile go mpolaya
"Beng ba dilo ba tsile go di tsaya."
Ya re, "Ga ke rathe ke a dumedisa
"E bile ke gakolola molemi temo
"Ka re a megoma e tsene mo masimong."
E ne e tswa Borwa pula ya sephai
E ne e tswa Borwa tlhogisa ditlhare.

Ditlhaloso:

a) **tibela batho**; e e fepang batho b) **matlametlo**; digogwane tse ditona c) **ditirwa**; boloi d) **sephai**; pula ya ntlha

Pula - Rre Lebopo Botlhale

Kgomo ya ga Rre e lela kwa tennyanateng } tshwanthusa ya maru
 Tennyanateng go utlwala kgomo tshwana } le kgomo, go a tshwana.
 Ke tshwana ya sefepa bana le bagolo } e tshwana lehanngwa le
 Ka tekatekanyo e fepa mohumi le mohumanegi } kgomo e e tshwana
 Dinonyane ka digagabi di supe botshelo } go rona bana le bagolo
 Mokotedi wa yone a bo a letse lošalaba. } mabisi e e namagadi.
 E sale e utlwalelwa kwa metlhabeng ya Sojwe } ga e tshwana go e
 E sale e utlwalelwa kwa 'thabeng tsa Kuse } heta maru.
 Kwa borwa le bokone ba ema ka dinao } Pula e utlwalelwa
 Ka ba itse Rramasedi a ba gopotse. } kgakala
 Ba itse ba tla dika ba kobile rramatheka } They are very happy
 Naga le yone e tla ba fepa ka go lekana } as they can hear it
 E ba fepa ka go lekana go se na bobotlana. } coming.
 Pula ke wena mmoloki wa merafe
 Mmoloki wa 'tšhaba tsotlhe tsa lobopo
 O utlwalelwe kwa gooKgowe ga lela mogolokwane
 Wa utlwalelwa kwa gooSebilo 'nyalo tsa atlega
 Wa utlwalelwa kwa gooSebala 'ntwa tsa beba
 Ka o kokama ditšhaba moratwa wa mmotlana le mogolo.
 Moratwa wa segagabi le phologotswana
 Motlhapisa sefatlhego sa botsofe
 Motlisa boipelo go pelesa le lekaba.
 Boitumelo senatla o itse go bo tlisa
 Baswi ba thanye 'phateng tsa loso
 O bone 'fatlhogo tsa bone di kganya
 Ba itse go tsoga ba paka marara
 Ba itse go lala ba kopa dithapelo.
 Megoma e lale e tswa 'tsema le rebotswe
 E tsoge e le semphete go se na mekoduwe

Rotlhe botshelo re bo bone e le ruri
 Re bo bone ka wena kgomo ya ga Rara
 Mmopamo le tlala di dike di ineile naga.
 Kana fa o fulara 'fatshe le felelwa ke botshelo
 Fa o fulere sengwe le sengwe se ye moribe
 E re o se yo go nkge terole go nkge molelo
 E re o se yo go nkge semela go nkge setshedi
 'Fatlhego di supe khutsafalo go se na ditlotlo
 O le teng megolokwane e utlwale ntlheng tsotlhe.

Ditlhaloso:

- a) **sefepa bana**; yo o tlhokomelang bana b) **lošalaba**; modumo
 c) **rramatheka**; tlala d) **gooKgowe**; kwa Makgoeng
 e) **gooSebilo**; kwa Bantshong f) **gooSebala**; kwa mafatsheng a
 lotso lwa *Asia* g) **tsa beba**; tsa fela h) **di kganya**; di itumetse
 i) **o fulere**; o se yo

Mokone Modise

Poo etsho - Billy Mokgosi

Tshumo e bohunohu - kanono
Khunohu e bopa Raseatswa
E letse e kgalema marotobolong
'Pakela tsa yone di mo mesetseng,
Ga e a lema e butse fela
Ka e ne e beela dipowana paakane;
Ga e tlhabe e phaila fela.
Ke morwa tshunyana e sebola 'ngamung.
Kana e rile ke le madisong
Ka fitlhela rre a e file leina
A re ke noka ya Limpopo
A re e tla rwala ditlharapa
E tla rwala magogodi
Dipowana e di rwala seroteng.
Setsamaya-esi ga e disiwe
Botshegaingate ga ba e sale morago.
Tshumo e mo 'sakeng la ga Marumo
Ga e a itsala e inyanyabolotse
Bosumo le bosunyana e itsetse gotlhe
Kana mmala mokgwa seeta-le-mong.

Ditlhaloso:

a) **marotobolo**; mafelo a e kileng a bo e le metse jaanong go sa le go hudugwa b) **'pakela**; khutshwafatso ya dipakela; nonofo
c) **mesetse**; bokafateng jwa lonaka d) **paakane**: sengwe se go lepiwang ka sone e) **sebola**; mmala o o borokwa jo bo tsebileng
f) **'ngamung**; khutshwafatso ya lengamu: mo mpeng ya kgomo fa go kopanelang lepara la leoto la morago le mpa teng

g) **botshegaingate**; basimanyana h) **mokgwa seeta-le-mong**;
mokgwa ga o ke o kgaogana le mong wa one

Letsetse - Billy Mokgosi

Naana e tla e poroma le mekgatšha
E tla e phephethisa nko naana
Ka nko e dupa lefaufaung,
Kodu ya yone e bitsa magwane
Ya re kgamelo e e lete kwa kgorwaneng.
Ga e sa tlhwe e bobisa Naanabontle
Kana namanyane e nna kwa sakaneng
Ka e kgaolwa maoto go perepetshega
E bošwa maoto go sasankega.
Ga re a tla go gama lobese
Basimane rona re pura kgatsele
Bongapa jwa bo bomaratagodisa
Bo tla jewa ka moso di bolola.
Naanabontle e se re di tlhajwa lwa e umaka
E re di tlhajwa banna lo e kekologe
E tla bonwa ka moso go jewa modiro,
Ka e sa godisa senatla se bonala bo tshega
Se tla tsoga se re namola borageng
Ke raya ka moso mphuru a faretswe.
Tlhaba molodi monna maratagodisa!
Tlhaba molodi o fepe mohumagadi
O mo role dithoto di ye kwa morarong
O tla a tlhatlhampetse jaaka notshe
O rwele tsina, o rwele dinotshe
Ka dirope o rwele tsina, o rwele dinotshe.

Ditlhaloso:

a) **poroma**; e lela monate b) **mekgatšha**; mafelo a a tebileng, mmu wa one o gogoiwe ke metsi c) **phephethisa**; e leladiitse nko

d) **magwane**; basimane ba ba iseng ba rupe e) **go bobisa**; kgomo
 e robatsa namanyane f) **go perepetshega/sasankega**; go tsamaya
 bobe g) **go pura**; go gama h) **bongapa**; mašwi a a loileng
 i) **lo e kekologe**; lo e fete fela j) **borageng**; mathateng
 k) **mphuru a faretswe**; go le thata l) **moraro**; lesakana/legora le
 badisa ba nnang mo go lone m) **o tthatlhampetse**; o sisitse

Dikgomo di golegile - Rre Mmatli Letlhome

Ke ntse moraka ka nna tseleng
Ke a ne ke utlwa nkgamela foo
O nkgamele serobanyana thokwana
O gamele mogatso ke mmelele
Ke mmelele ka thari ya namane
Ka ya phuduhudu e ka mo tlaela.
Ke mo gamelang 'podi di se yo?
Go le teng nku selo ba barena
Selo sa ga Sechele le Motswasele.
Ke phuduhutswana ke mmalenakana
Ga ke na le banna ba ntikile
Nka re "tshwee! tshwee! ga ke a falola!"
Ka ya go tshela 'tsibogo la Mokwena
'Tsibogo le mokgokolosa o thata.
Keng lo se ke lo tlodisa mabotlanyana
Fa go tlola tse ditona le magatelo fela
Dikgomo tsa ga Sechele le Motswasele.

Ditlhaloso:

- a) **mmalenakana**; phoduhutswana e e dinakana di nnye
b) **'tsibogo**; khutshwafatso ya letsibogo: fela fa go seng boteng
mo molapong fa go tlolwang teng c) **mokgokolosa**; fela fa go
welelelang d) **mogatelo**; kgongwana e e setseng e palangwa ke
dipoo

Lenyalo - Rre Rabo Jalwa Keetile

'Kgomo di gats'wa ke batswala makgabe
Boseope ba di ultwalela ka batsaa molelo
Mmamosetsana e bile o a rumaruma
O gapile dikgomo a bo a gapa le mogwe
Ga re mogwe sekgabo o a somarelwa
Kana o thiba dikgomo bonareetshwana.
Mmomosimane ene o gorositse
Naledi ele ya meso mmanaka
O gile metsi ka nkgo ya mokgako
Selakalaka se dipobe marameng
Kgaladuwa ya dithunya selemo.
Malome lomela mogoma re ye go lema
Mogwe o lekwa ka thite ya tlhofi
A leme mabele a leme makwakwa
Ngwetsi e bonwa ka morwalo wa kgama
E fole mabele e tlatse difala.
Re ja ngwana re tlhapa ka tsholo
Ba ile basebi ba tswetse melomo
Bomatlolabosigo e bile ba setlhafetse
Bomaratahelele ke bomoleta-lefifi
Ka ba jetswe ke dithaga ba leta.

Ditlhaloso:

a) **boseope**; ba ba tswalang ditshega b) **go rumaruma**; go supa boitumelo c) **nkgo ya mokgako**; e e iseng e dirisiwe: e e kgakolwang d) **selakalaka**; selo se se phatsimang e) **kgaladuwa**; khukhwane e phatshwa f) **thite**; felo fa go iseng go ke go lengwe; g) **tlhofi**; mokono wa tshimo h) **makwakwa**; dijwalo tse di iketshang di sa jwalwa i) **difala**; dibolokelo j) **tsholo**; mafura a a omisitsweng k) **dithaga**; dinonyane tse di mmapaane/serolwana tse di ratang mabele thata.

Moraro

Ke moraro wa sedikadike
Thetologo ke matlhaku
Lo a rutla lo akela malata
Masetlhana a se nang ditsaone
Mme 'sepa legolo ke la moeng
La mong wa gae pipitlwane.
Ke mong wa gae wa eng wa molotsana
E reng a bona lebota le e šwa le lora
A tseye molamu a tsamaye?
O tshaba marapo a kgomo go mo ntsha.
Moraro kubutona ya ga Rramaite
Mmanko ka phara seretse
Ka ya le mabukubuku a noka.
Fa lo re noka ya ga Matlale e tletse
Lo re e tletse lo a bo lo boneng?
Re bona ka dipota go wela
Magogodi a tla a ipopile tsie segongwana.
'Tlhaka le le mo nokeng
Le tshega le le ka kwa ntle
La re "Naare wena e tla re molelo o tla
"Wena tota o tshabele kae?
"Ka nna ke tshabela mo metsing."
Mmakala ke kadile ponkagadi
Ke 'ntswe la ga Thetele ke retetse
E bile ke thaga e tala pinyane
Ke aga ke tsotsonkatsotsonka
Ke dibela 'thagana tsa a ka go wela bodibeng.
Ke ntse ke utlwa legawegawe
Ke mmamasiloanoka ga ke ediwe

Fa motho a nketsa

Ntlo ya ga mmaagwe e jewa ke molelo

E sa jeweng ke molelo e tsewa ke sefelo.

Ditlhaloso:

- a) **sedikadike**: sengwe se se dikologileng, se se seng kgakala
b) **go rutla**; go kuka c) **masetlhana**; ba ba sa runang
d) **pipitlwane**; bonnye e) **rramaite**; yo o itseng go itaya/go
konopa f) **mabukubuku**; mahuti a a mo nokeng g) **magogodi**;
sengwe le sengwe se se tlang le noka/matlakala h) **segongwana**:
seopo sengwe i) **mmakala ke kadile**; ke ikadile gore ke thata
j) **ponkagadi**; yo o tsamayang a sa boife sepe
k) **tsotsonkatsotsonka**; go aga sentlhaga l) **legawegawe**;
medumo

Lewa le le na le dintlha di le tharo, e bong, sedikadike, kubutona
le mmakala. Lewa la ntlha le bolela gore mogolo mongwe mo
lwapeng o na le bobaba mo motlhatlhojweng. Ke sone se e reng
go twe go laolwe a bo a tswa a siya. La bobedi le bolela gore
bababa ba motlhatlhojwa ba mo ja direthe ka bomo, ba a ikgatlha
e bile ba a mo tshega. La boraro lone la re motlhatlhojwa o thata
mo mmeleng, ga a tshabelelwe ke dibebebejana.

Selomi

Selomi setlhotlhomi

Se tsotsa se se mo gae
Sa re tlhaga legora re kopane
Ka re bana ba ga MmaKabina
Tsoga re ye go bina koša mmogo
Re bine koša ya bosigo mmogo.
Lo se bone majwe go katologana
Bosigo a a etelelana.
Selomi komakoma morwa photi ya tšhalala
Ga ke okame molwetse o folang
Ke okama molwetse o swang
Ka maoto a me a molelo.
Selomi sa ga Ntswana a photla
Ga re phage o mangana magolo
O tla jewa ke 'phage tse dingwe mangana.

Ditlhaloso:

a) **selomi**: selo se se bobaba b) **setlhotlhom**i; selo se se tsamayang bobae c) **koša**; lekunutu d) **komakoma**; dipina tse dintsi e) **go tšhalala**, go raloga mo nageng jaaka yone photi f) **go photla**; go falola g) **phage**; katse ya naga h) **mangana**; dikea

Selomi le sone se na le dintlha di le tharo, e bong, setlhotlhomi, komakoma le Ntswana a photla. Lewa la ntlha le bolela gore go na le bangwe ba ba dirang bobaba mo motlhatlhojweng, go sa kgathalesege gore ba katogane sekgala se se kae. Ba kgona go tlhotlhom ba ya go kopana mme ba mo rere.